

B. No

133
14

Vikram Sahas Bhush Jain

विष्णुसहस्रनाममाध्याय

श्रीशंकराचार्यप्रणीतम्

श्रीः॥ विश्वभूतभुवनचित्रं ब्रह्म
तं ज्ञायमानं वयं नृणां सर्वेषु तं
स्मरन्तस्मिन् स्मरन्तस्मिन् स्मरन्तस्मिन्

श्रीगणेशाय नमः॥ ब्रह्मपुणे ब्रह्मनारदसंवादे अधिकशक्ति
ध्यायं १०३ गोदावरीमहानदीमाहात्म्यं । तत्राध्यायानुक्तं
मोलिरव्यते । देवासुरमानुषार्थभेदेन तीर्थानुविध्यं
१ तीर्थभेदवर्णनं श्लोकः श्लोको धार्तराष्ट्रो न वदुर्ध्वधनस्य
२ गंगोत्पत्तिकारणं श्लोकः श्लोकः ३२ संजय प्रोक्तं वेदाष्टा ८४ वर्जितस्य
३ जीभूतशंभुविवाहः ११ वेदसंज्ञेयः श्लोकाः ५७४ श्रीकृष्णसंज्ञेयः
४ त्रिजगत्सावनशक्तिः ११ एवं श्रीभगवद्गीताश्लोकैः सप्तशतैर्गुणैः
किमहेनाभिभंजितं वेदव्यासेन मुनिना मध्ये भारतमीरिता १२
गंगारूपतुल्यपूरितकमंडलु धनराष्ट्रश्लोकः १
प्रदानं च शुभं वायशंभुना कृतं संजय प्रोक्तः श्लोकः ३२
४ वामनावतारि श्रीविष्णुपादः ११ अर्जुनोक्तः श्लोकः ८४
सत्यलोकगस्तेन जलेन ब्रह्म श्रीप्रह्लादोक्तः श्लोकः ५७४
गोक्षालितस्तुलात्तनोदकं
वेदसंज्ञेयः वतुदिक्षुः ७००

श्रीगणेशाय नमः॥ शंभुना स्वर्गे ब्रह्मविदूपा निधारे । अनुक्रमेण
हा सुधृतं श्रुतिद्वयेन तस्मिन् स्थितं निदिश्यमानं
५ तत्रोदाख्यगंगोदकं तपसांशं न च हेतुर्दृष्टं तद्वर्जितं । अप्रवेदमन्त्रा
करं प्रतोष्य गौतमेन स्थापितः । इदं मन्त्रोदाहासु च ते बुधः ११ नानि
क्षयार्थं ब्रह्मगिरौ मूर्ध्नि आनीतो यो न चोपातिर्न बधो न च साधकः ।
६ तं गोदावरीगंगाभगीरथेने न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थ
कः प्रवाह आनीतः स भागीरथी ता १२ १३ नि ।
७ ब्रह्मगिरि मूर्ध्नि त्रियंबकेशाव अथैकादशस्कंधं सप्तनेत्र्या
भवस्तद्वरेण क्षेत्रनिरेपेक्षं सर्वं ये यदु प्रत्य वधूत उवाच ।
८ भागीरथ्या नयनकारणी भूतं मावो जनि ५ श्यां द्रमा ६ रविः
सगशरव्या नंतत्रावध्या दक्षिण कपोतो ८ जगरः ९ संधुः
गोदावरीना श्रीगंगा विध्योत पतंगो ११ मधुक १२ रुजः १३
रगभागीरथी नाम्नी गंगेति एकं मधुता १४ हरिणो १५ मूः
स्या एव गंगायाना मुनेदः मधुता १४ हरिणो १५ मूः
९ अथ गंगागततीर्थानि तत्र ब्रह्म विंगः १६ कुररो १७
गिरि मूर्ध्नि त्रियंबकं तीर्थं गिरि कः १८ कुमारी २० रुद्र
धआविर्भूता वाशहतीर्थं कः १९ कुमारी २० रुद्र

१० तद्वत् कुशावर्ततीर्थं कौस्तुभं तत्र चरन्तु पुण्यं नमः
 ११ गुरुदाशभिगमनदोषहं सुपेशकृत् २४ एते मे गु
 १२ कृतिकातीर्थं रवो राजंश्चतुर्विंशतिरा
 १३ दशाश्वमेधतीर्थं श्रिताः ॥ शिरो वानाभिरे
 १४ पेशावतीर्थवर्णनं तेषामन्याश्चक्षामि हात्मनः
 १५ शुधातीर्थवर्णनं ॥ इति
 १६ अहिल्यासंगमतीर्थं तदेवेंद्रतीर्थं
 १७ नासिकापरनामकं जनस्थानं
 १८ जनस्थाने अरुणावरुणानयोः
 संगमः प्राच्याः सरस्वत्या नद्या
 श्वसंगमः पंचवटी निकटे अश्वती
 र्थपरनामभात्रमं कृततीर्थं अरु
 णावरुणामध्ये त्रयोदश सहस्रती
 र्थानि ब्रह्महत्या विनाशकानि
 १९ तलेन्द्रतीर्थवर्णनं
 २० गोवर्धनतीर्थवर्णनं
 २१ पापघ्नाशनं तीर्थं तदेवधौतपापं नाम
 २२ गालवतीर्थं विश्वामित्रतीर्थं
 २३ श्येततीर्थं
 २४ शुक्रतीर्थं तदेव मृतसंजीवनीतीर्थं
 २५ पुण्यसिकानयोः संगमे इंद्रतीर्थं
 २६ पोलस्थानीयं
 २७ अग्नितीर्थं
 २८ कणामोचनतीर्थं

वर्णभाषासंख्यालिख्यतेभागवतमारव्याश्रीधरीशहा			
चतुर्भिर्गोत्रिभिर्गुणैः	गुणैः	अष्टगुणैः	माषसंज्ञकः
पंचगुंजात्मकः पणः	५	५	३
पणाष्टकं धरणः	४०	४०	३६४
धरणाष्टकं कर्षः	३२०	१६०	१३६४
कर्षचैष्टुयंपलं	१२८०	१६०००	१३३३६४
पलशतं तुला	१२८०००	३२००००	२६६६६४
विंशतिस्तुलाभारः	२५६००००		
एकस्मिन्भारे	१२८०००००		
मणाः	८५१३६२६८	प्रतिः प्रत्यहस्य	अत्रातिहृतलव्यं
भाराष्टके सुमणः शेर	६४६१०४६२०८६४	मनकमणः	शेरः तोकः माषः
वर्णः			३३३६२६८
संकलनाया भाराष्टके मणे	६६२६५३		चौदार्शिके रहतल
			व्यमणः शेर तो. मा.
			८५१३६२६८

अथ भाषातेको हृदी कस्य चत्वारः पुत्राः
 १ देवमीरा २ देवबाहुः ३ शतधनुः ४ कृतवर्मो यो न
 २ तनयः २
 ३ अथ पृथाद्यासंचयसु देवभागिनाम्
 १ पृथासेवकुंतिनापोषितहाकुंतीपांडुपत्नी पांडवमाना
 २ श्रुतदेशाकाशेषवर्षाभपत्नी दंतवै क्रमाना
 ३ श्रुतकीर्तिः केकयधृष्टकेतुपत्नी तसुत्राः संतर्दितादयः पंच
 ४ राजाधिदेवी अवंतजयसेनपत्नी तसुत्रोदितानुवदौ
 ५ मित्रविदानाम्नी एका कन्या श्रीकृष्णभाषातिक्षसवि
 ६ विधिना अवंतोपुरी नोहता
 ७ श्रुतावेदि दमघोषपत्नी यस्याः पुत्रश्चिशुपालः
 ८ इतिशुक्रकन्यापंचकं वसुदेवभगिनीभूतं
 ९ अथ देवमीरादिचतुष्टयपूर्वजस्य साहनस्य सप्तपुत्राः
 १ भजमान २ भजि ३ दिवा ४ वकि ५ देवा ६ अंध ७ प्रह्लाद
 श्रीकृष्णपत्न्यः
 १ रुक्मिणी
 २ जांबवंती
 ३ सुभद्रा
 ४ कालिंदी

१ कालिदास

२ यत्तनया

३ नानाजिह्वा

४ सत्यतनया

५ सत्या

६ अविज्ञानयुते

७ नयन्याः स्वपि

८ नृसिंहात्मिका

९ पित्र्याः कन्या

१० मित्राविदा

११ केकयदेवापिपथ

१२ स्वपन्याः श्रुत

१३ कीर्तिमानकस

१४ पितृसुसुता

१५ भद्रा

१६ मरुदेवापिप

१७ तिसुतालक्ष्म

१८ जा

१९

२०

२१

२२

२३

२४

२५

२६

२७

२८

२९

३०

३१

३२

३३

३४

३५

३६

३७

३८

३९

४०

४१

४२

४३

४४

४५

४६

४७

४८

४९

५०

५१

५२

५३

५४

५५

५६

५७

५८

५९

६०

६१

६२

६३

६४

६५

६६

६७

६८

६९

७०

७१

७२

७३

७४

७५

७६

७७

७८

७९

८०

८१

८२

८३

८४

८५

८६

८७

८८

८९

९०

९१

९२

९३

९४

९५

९६

९७

९८

९९

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

११०

१११

११२

११३

११४

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

१३१

१३२

१३३

१३४

१३५

१३६

१३७

१३८

१३९

१४०

१४१

१४२

१४३

१४४

१४५

१४६

१४७

१४८

१४९

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

१६१

१६२

१६३

१६४

१६५

१६६

१६७

१६८

१६९

१७०

१७१

१७२

१७३

१७४

१७५

१७६

१७७

१७८

१७९

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

१८७

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

१९५

१९६

१९७

१९८

१९९

२००

२०१

२०२

२०३

२०४

२०५

२०६

२०७

२०८

२०९

२१०

२११

२१२

२१३

२१४

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

२२०

२२१

२२२

२२३

२२४

२२५

२२६

२२७

२२८

२२९

२३०

२३१

२३२

२३३

२३४

२३५

२३६

२३७

२३८

२३९

२४०

२४१

२४२

२४३

२४४

२४५

२४६

२४७

२४८

२४९

२५०

२५१

२५२

२५३

२५४

२५५

२५६

२५७

२५८

२५९

२६०

२६१

२६२

२६३

२६४

२६५

२६६

२६७

२६८

२६९

२७०

२७१

२७२

२७३

२७४

२७५

२७६

२७७

२७८

२७९

२८०

२८१

२८२

२८३

२८४

२८५

२८६

२८७

२८८

२८९

२९०

२९१

२९२

२९३

२९४

२९५

२९६

२९७

२९८

२९९

३००

३०१

३०२

३०३

३०४

३०५

३०६

३०७

३०८

३०९

३१०

३११

३१२

३१३

२१

विष्णुसहस्रनामभाष्यारंभः

१३३/५

भगवत्पादश्रीशंकराचार्यप्रणीत
विष्णुसहस्रनामभाष्यप्रारंभः । ।
तत्रादावुपोद्घातग्रन्थ एकविंशति
तमपत्रपर्यंतं २१ । अथ नाम व्याख्या
रंभपत्रं २१ एकविंशतितमपत्रान्तः पृष्ठं
द्वितीयशतकांशं पत्रं ४२ । तृतीयशतका
२०५० । चतुर्थशतका ५५

श्रीमदिद्वाराजायनमः॥ श्रीमच्छंकराचार्यभ्योनमः॥
श्रीमद्विष्णवेनमः॥ सच्चिदानंदरूपाय लक्ष्माय विष्णुकर्म
णे॥ नमो वेदांतवेद्याय गुरवे बुद्धि साक्षिणे॥ १॥ यस्मि
स्मरणमात्रेण जन्मसंसारबंधनात्॥ विमुच्यते नम
स्तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे॥ २॥ लक्ष्मदेवाय नमः व्यासं स
र्वभूतहितैरतं॥ वेदान्तभास्करं वंदे त्रामादिनित्यं
मुनिं॥ ३॥ सहस्रमूर्तेः पुरुषोत्तमस्य सहस्रनेत्रपाद
बाहोः॥ सहस्रनामस्तवनं प्रज्ञास्तं निरुच्यते जरादि
ज्ञांत्यै॥ ४॥ श्रीवैदां॥ श्रुतेति॥ धर्मानभ्युदयनिम्रेयसो
पतिहेतुभूतान्वेदलक्षणा॥ नद्रोषणकार्त्तुर्येन पावना

ज्ञान

वरपस्य च ज्ञानमत्रेणानंदलक्षणो मोक्षः प्राप्ते तस्य
 द्विद्वान्निविभेति ॥ कुतश्चनेति गयत्प्रविष्टस्य न विद्येते
 पुनर्भवः ॥ गयस्य वेदनात्तदेव भवति यद्विहाय परः
 पथानृणां नास्ति ॥ तदुक्तं गार्क्यपरायणं च लोक्यत
 किमिति ॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥ कृतमंदेवं स्तुवंतः
 गुणसंकीर्तनं कुर्वतुः कृतमंदेवमर्चयंतः ॥ वांछ
 माभ्यंतस्त्वारचनं बहुविधं कुर्वतश्च मानवानां सुलेशु
 संकल्पाणां स्वर्गापवर्गादिफलं प्राप्नुयुर्लभयु रिति
 ॥ पुनः प्रश्नः ॥ द्वयं कौ धर्मः ॥ इत्यदि फलं कृतं क्षपाः
 धारणा धर्म इति सर्वधर्माणां सर्वेषां धर्माणां मध्ये
 भवतः परमः प्रकृतो मतः ॥ अभिप्रेतः ॥ इति पंचमः

प्रश्नः किं जपत्रुच्चोपांशुमानसत्तक्षणं जपं कुर्वन्
 जंतुर्जुन धर्मावनेन जंतुं ताद्वेन जपार्चनस्नानादि
 षु यथायोग्यं सर्वप्राणिनामधिकरो स्तीति सूचयति ॥
 जन्मसंसारबंधनात् जन्माज्ञानविहीनितानामवि
 द्याकार्याणामुपलक्षणं ॥ संसारः ॥ अविद्या ताभ्यां जन्म
 संसारभ्यां यदुधनं तस्मान्मुच्यते ॥ मुक्तो भवतीति वदः
 प्रश्नः ॥ जन्मसंसारबंधनादि तीदमुपलक्षणमितरे
 षां फलानामपि एतत्ग्रहणं मोक्षस्य प्राधान्यख्याप
 नार्थं ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ सर्वेषां शत्रूणां मये हेतु भीष्मो
 मोक्षधर्मा दीनां प्रवक्ता सर्वेषां प्रश्नां कथिताश्रयान्यो

ज्ञः

3
 जपविशेषः परः प्रश्नेनेन श्लोकेन परिहृत्यते
 जगत्प्रभुत्विति ॥ जगज्जंगमाजंगमी लोके तस्य प्रभुः ॥
 स्नामी तं देवदेवं देवो नां देवमनंतं देवा तं कालतो वस्तु
 तश्चापरिच्छिन्नं पुरुषो तमं क्षराक्षराभ्यां कार्यकारण
 भ्यां नित्यानित्याभ्यां नित्यमित्याभ्यां मल्लोनामसह
 स्रणनाम्नां सहस्रेणास्तु वंगुणान् संकीर्तयन् स ततो
 स्थितः निरंतरमुद्युक्तः पुरुषः पूर्णात्वात् पुरिःकारी स्तु ॥ श
 यनाद्वा पुरुषः सर्वं दुःस्वातिगो भवेदिति सर्वत्र सं
 बध्यते ॥ उत्तरश्लोकेन चतुर्थः प्रश्नः परिहृत्यते ॥
 तमेव चार्चयन्वाह्यमूर्धनं कुर्वन् नित्यं निरंतरं सर्वं

निपापक्षयकारी णि सर्वशः सर्वप्रकारैः श्रुत्वा धर्मेपु
 श्रायुधिद्विरंशो तनवंशो तनुसुतं भीष्मं सकलपुरुषा
 र्थसाधनं सुखसंपाद्य मनुक्तमिति कृत्वा पुनरेव भूय
 रवाभ्यभाषत प्रश्नं कृतवान् ॥ आयुधिद्विरुवाच ॥ ॥
 किमेवं देव तमित्यादिदेव तं देव त इत्यर्थः ॥ स्वार्थं तं
 तविधानात् ॥ लोके लोकन हेतुभूते समस्तविद्यास्था
 ने उक्तं यदा ज्ञया प्रवर्तते तं सर्वं किंवाप्येकं पराय
 णं ॥ अस्मिन्लोके एकं परायणं च किं परमयनं प्राप्तव्यं
 परायणं ॥ अस्मिन्नेति रक्षिते ॥ भिद्यते हृदयग्रंथिच्छिद्यं
 तसर्वज्ञायाः ॥ क्षीयते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परा

द्विती

यवो धेनसाश्वा यज्ञ्यतीति लोकाद्यक्षः तं निरंतरं
 स्तुवन् सर्वदुःखातिगो भवेदिति ॥ त्रयाणां साधारणं
 फलं बुचनं सर्वाध्यात्मिकादीनि दुःखान्यतीत्य
 गच्छतीति सर्वदुःखातिगः स्यात् ॥ पुनरपि तमेव स्तु
 त्यं विद्वान् ॥ विशेषात्कुरोति ॥ ब्रह्मण्यं ब्रह्मण
 स्रेष्ठं ब्रह्मणाय तपसं भक्तये हितं ॥ सर्वधर्माज्ञाना
 तीति सर्वधर्मज्ञः सर्वलोकानां प्राणिनां भक्तेनां की
 र्त्तयः यथासिद्धाः स्वस्वालयनुप्रवेक्षेन वर्धयतीति तं लो
 केनार्थ्यते लोकानुपतपतीति यः ॥ आत्मा से लोकानां
 मीय इति लोकनाथं महत्तु ब्रह्म विश्वोत्कर्षेण वर्त्तमानं

४०
 ति

प्रार्थ
 ते

नत्वात् ॥ भूतं परमार्थसत्यं स्वतः सिद्धं सर्वभूतानां
 ब्रह्मादीनां भवः संसारो यत्स काशादुद्भवतीति तं पंच
 मः प्रवचनः ॥ सर्वधर्मां वेदलक्षणानां धर्मविशेषा मध्ये
 एष वक्ष्यमाणो धर्मो धिक्त्तमो मे ममैतो भिप्रतः यद्भव
 त्प्राप्तासर्थेण पुंडरीकाक्षं हृदयपुंडरीके प्रकाशमानं
 वास्तु देवं स्तवैर्गुणसंकीर्तनैर्लक्षणैर्दिभिः स्तुतिभि
 रर्चयेत् ॥ सत्कारपूर्वकमर्चनं कुरोति नरो मनुष्य इति
 यदेष धर्मः इति संबन्धः ॥ अस्य स्तुति लक्षणस्याधि
 क्ये किं कारणमन्यत्ते हिंसादिपुरुषांतरद्रव्यांतरदेवा
 कालादि नियमानेपेक्षत्वाद्वाधिक्यकारणं ॥ ध्यायन्

७०
 म

३

तेन अन्यज्ञेतायां द्वापरे च यन् गयदाप्नोति तदाप्नो
 तिकलो संकीर्त्य केडावमिति विष्णुपुराणवचनमस्ति
 प्रत्ययेष्वे सर्वधर्माणां धर्मो धितमो मत्त इत्युक्तं
 द्वितीयप्रश्नसमाधत्ते परमं प्रहृष्टी महत् बृहत्
 ज्ञेयैतन्यक्षणां सर्वावमासकं गयेन सूर्यस्तपतित
 जसेद्रस्ते देवा ज्योतिषां ज्योतिः अनन्तत्र सूर्यो भाति
 मर्चं हतारकं नेमा विद्युतः कुतो यमाग्निर्भातीत्यादि
 श्रुतेः ॥ यदादित्यगतं तेज इति स्मृतेश्च परमं त
 पस्तपत्याज्ञापयति य इमं च लोकं परं च लोकं सर्वा
 णि भूतानि योत्तरो यमयतीत्याद्यंतर्यामि ब्राह्मणे सर्व

पुकालेषु भक्त्या भक्तिर्जनलासंयंतिया पुरुषमव्ययं
 विनात्रा विचित्रारहितं ध्यायन्नाभ्यंतरार्चनं कुर्वन् स्तव
 न्पुष्पं भक्त्यनमस्कारं कुर्वन् पूजां शोभ भूतमुभयं
 स्तुतिनमस्कारलक्षणं यजमानः पूजकपूजापुल्ले ॥ अथ
 वार्चयन्नित्यनेनोभयमर्चनमुच्यते ॥ ध्यायन् स्तवन्नमस्य
 न्नेति मानसं वाचिकं चोच्यते ॥ तृतीयप्रश्नं परिहर
 ति ॥ उत्तरैः ॥ स्त्रिमिन्पादेऽप्यज्ञादिनिधनं षड् ॥ वविक
 रवुर्जितं ॥ विष्णुपनत्रीलं सर्वलोक्यते इति दृश्य
 यर्गो लोकस्तस्य नियंत्रुणां ब्रह्मादीनामपीव ललात्
 सर्वलोकमहेश्वरं तं लोके दृश्यवर्गस्वाभाविकेना

श्लोका

का

६

पूजितः संस्मृतः प्रणतः सर्वान्पापान् नमलयतीति
परमं पावित्रं संसारबन्धहेतुमूलं पुण्यापुण्यात्मकं
मत्तकारणं वा ज्ञानं सर्वनाशाय स्वयं यत्किंचिदज्ञाने
नेति वापवित्राणां पावित्रं ॥ पद्मनाभं कीर्तनं ॥ भक्त्या
विलोपेन मनुजमं ॥ मैत्रेयादोषपापानां धातूनां
मिव पावकः व्यवहोनापियन्नामि कीर्तिते सर्व
पातकैः पुमान्विमुच्यते सद्यः सिद्धयस्तैर्मुनेर्यथा ॥
दोषा यो लज्जलं वन्दे स्तमसो भास्करोदयः ॥ क्षांतिः
कलेरघौघस्य नाम संकीर्तनं हरेः ॥ स्तुत्यो देव
वासुदेवं विपाषो जायते नरः ॥ विष्णोः संपूजनां

६ प्रश्नोक्तं श्रुत्वा कृपाया येन सत्सङ्गः सत्सङ्गः
एतन्नामो देवो नरकोटिहृत् ॥ ६

नित्यं सर्वपापं प्रणश्यति ॥ कलावत्रापि दोषा
द्यैः विषयास्तु भोमसः कृत्वापि सकलं पापं गो
विंदं संस्मरन् भुविः ॥ लोकत्रयाधिपतिमर्षे भाव
मीषे प्रणम्य त्रिरसाप्रभविष्णुमीमांसां ॥ जन्मान्तरप्रवृ
त्त्यै कल्पसहस्रजातमाश्रु प्रणाममुपयति नरस्य
पापं ॥ इदं देवापि नमस्कारः ॥ प्रायश्चित्तान्यदोषाणि
तपः कर्मात्मकानि वै ॥ यानितेषामदोषाणां कला
नुस्मरणं परं ॥ ध्यायेन्नायपणं देवं स्नानादिषु च
कर्मसु ॥ प्रायश्चित्तं हि सर्वस्य दुष्कृतस्यैवैकं ॥

दिमप्र

संसारसर्पसंहरनश्चेदेकभेषजं ॥ क्लृप्तेतिवे
 ल्लवं मंत्रं श्रुत्वा मुक्तो भवेन्नरः ॥ सर्वदा सर्वकार्ये
 पुनास्ति तेषाममंगलं ॥ येषां हि दिस्त्रो भवनान्मं
 गलाय तनं हरिः ॥ नित्यं सचित्तयत्येव योगयुक्तो
 जनादनं ॥ साहिरक्षापरमन्यको हिनस्त्यच्युता
 श्रयान् ॥ पमारागममथो भोगांश्चैवानुषंगि
 कां ॥ ददाति ध्यायतां निदो हियैः ॥ समुत्सृज्या
 खिलं चित्तं सच्युतः किं न चित्तं ते ॥ गंगास्नान
 सहस्रेषु पुष्करस्नाने कटिषु ॥ यत्पापं विलयं या
 ७ नित्यं सचित्तयत्येव योगयुक्तो

नियं तृत्वं श्रूयते ॥ भीषास्माद्वातः पवत इत्यादि च तपती
 ष्टिति च तपः ॥ अथैस्यै यमनव छिन्नमिति महत्वं ऐष स
 यैश्चर इति श्रुतेः ॥ परमं सत्यादित्त क्षणं ॥ परब्रह्म मह
 नीय सयामह परमं प्रकृष्टं पुनरावृत्तिं कावर्जितं ॥
 अयनं परमग्रहणात् ॥ सर्वत्रापरं तेजः ॥ आदिसादि
 कं व्योम इति ॥ सर्वत्र यो देव इति विज्ञोष्यते ॥ यो देवः प
 रमं तेजः परमं तपः परमं ब्रह्म परमं परायणं ॥ स एव
 सर्वभूतानां परायणमिति वाक्यार्थः ॥ प्रथमप्रश्न
 स्योत्तरमाह ॥ पवित्राणां पवित्रं पावनानां तीर्थादी
 तां परमस्तु पुमान् ॥ तोददृश्य कीर्तितस्तुतः ॥
 ध्या

पहंति साधयत्पत्रोष कार्याणि च यान्यभीप्सुति ॥
एवमेकाग्रचित्तः सन् संश्रितो मधुसूदनः ॥ जन्ममृत्यु
जराग्राहं संसाराच्चित्तरिष्यति ॥ यथाग्निरुत्प्लुतमि
रवः कक्षं दूहति सानिहः तथाचित्तस्थितो विदुषो
गिनां सर्वकिल्बिषमिति वचनात् ॥ अद्य ते हृदय
मं धिच्छिद्यंते सर्वसंश्रयाः ॥ क्षीयंते चास्पृह्यमाणि
तस्मिन् हृदये परावरे इत्यादि स्मृतेश्च मंगलानां च मं
गलं सुखं लब्ध्वा धनं तत्प्रापकं च ॥ तेषामपि परमा
नंदलक्षणं परममंगलमिति मंगलानां च मंगलं देव
तं देवतानां च देवानां देवः चोत्तमादिभिः सर्वैर्लुप

णवर्त्तमानत्वात् ॥ भूतानां यो व्यपः पिता भूतानां
प्राणिनां व्यपः पितृः पिता जनको यो देवः स एव
देवसंलोक इति वाक्यार्थः ॥ एको देवः सर्वभूतेषु
गूढः सर्वव्यापि सर्वभूतां तरात्मा ॥ कर्माध्योक्षः
सर्वभूताधिवासः साक्षी चैतान्केवलं निर्गुणश्च
यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वये विवेदांश्च प्रदिशोति
तस्मै ॥ तं देवमात्मा बुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुवैशं रणं महं
प्रपद्येति श्वेताश्वतराणां मंत्रोपनिषदि क्षीयं देव
तैस्तां छादो गेगनं कथं मे को देवो जीव परयो मे

९

दात् ॥ तत्सुद्धात्तदेवानुप्रावित्रात् ॥ सर्वे षडह्यवि
 द्यः ॥ मानस्वागेऽप्यइत्यादिभूतिभ्यो विकृतस्य परस्य
 बुद्धिसद्वृत्तिसाक्षीत्वेन प्रवेकाश्रवणादभेदः प्रवि
 ष्णानामितरेतरभेदात् ॥ प्रथमे कृत्यमितिवत् ॥ नये
 को देवो बहुधा संनिविष्टः ॥ यैकस्य च बहुधा विचक्षेत् तमेक
 सिबहु ननु प्रविष्टः इत्येकस्यैव बहुधा प्रवेकाश्रवणात्
 प्रविष्टानां परस्परं न भेदः ॥ हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ मंत्राः
 कस्मै देवाय तत्र एकस्य लोपेन एकदेवप्रतिपादका
 स्तेति रीर्येकोऽप्यनिर्णयेकोऽभुवनं प्रविष्टो रूपां रूपं
 प्रतिरूपोऽवबहिष्यसूर्येऽपिथा सर्वभूतस्य च ॥ १३ ॥

सुप्रसिद्धं तत्तन्मि
 त्तुल्यं तत्तन्मि
 त्तुल्यं तत्तन्मि
 त्तुल्यं तत्तन्मि

तिस्मृतेन कुर्यात्तद्वृत्तौ ॥ अतिपातकयुक्तोऽपि ध्यायं
 त्रिमिषमभ्युत्तं ॥ भूयस्तपस्वी भवति पंक्तिपावनपाव
 नः ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि वासुदेवस्य कीर्तनात् ॥ त
 त्सर्वं विजयं याति तोयस्थं लवणं यथा गम्भीरं तमपि यो
 ध्यायेन्नारायणमलं ॥ द्वैतः ॥ सोऽपि सिद्धिं मवाप्नोति किं
 पुनस्तत्परायणः ॥ गच्छेत् ॥ स्निग्धं तित्कं तमुकुत्से ध्याय
 वज्रिते ॥ दस्युभिर्मुषितेनैव युक्तमाकुरंदितुं भुक्तां ॥ यन्मु
 कुरंदेक्षणं वापि वासुदेवो न चिंतयेत् ॥ साहायिस्तं नमहा
 विद्वंसमोदः सा विमूढता ॥ जनार्दनं भूतपतिं जग
 त्तं स्मरन्मनुष्यः स तत्तं महामुने ॥ दुःखान्यकुपाप्य

तानामंतनपुनः समग्रोति विद्यातु ज्ञानादिदमेक
 मनुपश्यत इति वा वास्ये ॥ सर्वेषां भूतानां ॥ आसीन्ना
 न्पुकिंचनमिषत् ए कं सदि प्राबहु धावदती एव संदिता त
 बहुधा कल्पयंति गणको विममे त्रिभि रित्ये देभिः एका
 हा धार भुजाना निविश्वा ॥ दुःति क्रुवे दे ॥ सदेव सौम्ये द
 भय आसीदेकमेवा द्वितीयमि ति छांदोग्ये ॥ सर्वभूत
 स्थितं यो मां भजत्येकत्वमा ॥ स्थितः ॥ सर्वथा वर्तमानो
 पिस योगी मयि कर्तुं च ॥ विद्या विनय संपन्ने ब्राह्मणे ग
 वि ह ॥ स्ति मि ॥ इत्या दि न्यह मात्मा गुडा क्रेडा सर्वभूता
 डाय ॥ स्थितः ॥ यदा भूत पृथ ग्भो व मे क स्थ मनु पश्यति ॥
 तत्त एव च विस्तारं ब्रह्म स पद्य ते तदा ॥ यथा प्रका

डायत्येकः कृत्स्नं लोक मिमं र विः ॥ क्षेत्रं क्षेत्री तथा
 कृत्स्नं प्रक म् डायति भारत ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामे
 कं शरणं व्रज ॥ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्या मि मा
 श्रु च ॥ इति भगवद्गीता सु ॥ हरिरेव सदा ध्येयो भवद्भिः
 सत्त्व सं ॥ स्थितैः ॥ ॐ मि त्येवं सदा वि प्रा न्य ठ ध्वं ध्यातुं
 डायं ॥ आश्चर्यः सर्वदेवानो मे क स्त्वं पुरुषोत्तम ॥ ॥ ध
 न्यभ्यापि महाबाहो लोके नान्यभ्ये न ति हरि वं डो ॥ भवति कश्च
 च मनो माहात्म्य व्याप ता श्रु तिः ॥ तदेदं किंच मनुरवे द
 तद्गेषु मिति मनुना चोक्तं ॥ सर्वभूतस्थ मात्मानं सर्वभू

लानिचात्मनिगसपश्यन्नात्मनाजीवैःस्वाराड्यमधिग
 ष्ठतोतिस्त्विति। स्थित्यंतकरणाद्भूतविकल्पोवात्मनो
 संवृत्तायातिभगवानेकएवजन्तादेनः॥ तस्मान्नवि
 ज्ञानमृते। स्ति किंचित्कचित्कदाचिद्विजयस्तुजातं॥ वि
 ११ ज्ञानमेकं द्विजकर्मभेदे विभिन्नचित्तैर्बहुधाभ्युपेतं॥
 ज्ञानं विभुं विमलं विज्ञोक्तं मयोष लोभादिनिरस्त
 संगं गणकं सदेकं परमं परेडांसवासुदेवो नयनोन्य
 हस्ति गयेदासमस्ते देहेषु पूमानेको व्यवस्थितः॥
 तदा हि को भगवान्को हेमित्येतद्विभूलं वचः॥

तै
 नलिप्येचाक्षुषैर्वाद्यदोषैः॥ एकस्तथा सर्वभूतांतरात्मा
 नलिप्येते लोकेषु दुःखेन बाह्यः॥ एको कश्चि सर्वभूतांत
 रात्मा एकं रूपं ध्यायः करोति॥ तमात्मा स्तुते नृप उच्यते
 तिथीरास्तेषां सुखं त्राश्वत्तं न तरेषां॥ नित्या नित्यानी
 चेत्तनश्चेतनानां एको बहुनां यो विदधाति कामान्
 तमात्मा स्तुते नृप उच्यते तिथीरास्तेषां त्राश्वत्तं न तरेषां
 न तरेषां॥ इति कठवाल्मीकि ब्रह्मवाइदमग्न्यासीदेवमे
 वा नैकं सैस्त्वय्यभजन्तान्यो तो॥ स्ति इष्टानान्यो तो स्ति श्रो
 ता रसादिबृहदारण्यके॥ धने जेदेकं मनसोजवो यो नेत्त
 देवां नृपुनं पूर्वमर्षत्। तत्र को मोहः कः शोकः कैवल्य
 ओ

वसति॥ भवानहंच विश्वात्मने कमेकैव हि कारणं
 जग तोस्य जगत्यर्थे भेदेनावा व्यच। स्थितौ॥
 त्वया यदभयं दत्तं तदत्तमभयं मया॥ मतो विभि
 न्मात्मानं द्रुमुमहं सिद्धांकर॥ यो हं स त्वं जगच्चेदं
 स देवा सुर मानुषं॥ अविद्या मोहितात्मानं पुरुषा
 भेददर्शित इति विल्लु पुराणे॥ विल्लोरन्यंतु पश्यंति
 ये मां ब्राह्मण मेकच॥ कुतर्कमतयो मुढाः पश्यंते नर
 केधधः॥ ये च मुढा इरात्मानो भिन्नं पश्यंति मां हरेः॥
 भिन्नाणं यत्पदा तेषां ब्रह्म हत्या समं त्वद्युं॥ इति
 भविष्य पुराणे मेहं वरक्यनं॥ आत्मेत्यभ्युप

पगच्छंति तथैव ग्राहयंति च॥ आत्मेत्येकज्ञास्थो
 विज्ञोषेण॥ परमात्मा प्रतियतव्यः तथा हि॥
 परमात्मा प्राज्ञेयायां जाबाला आत्मत्वेनैवैनमभ्यु
 पगच्छंति त्वां वा अपहम॥ स्मिन्नगवो देव तेऽहं वै त्वं
 मे॥ सिद्धेव तेति॥ तथा अपन्येपि॥ यदेवे ह तदमुत्र यदा
 मुत्र तदन्विह॥ स यथाप्यं पुरुषे यथासावादि लैस
 एकः तदात्मानमेवावेदं ब्रह्म स वा येष महानज
 आत्मा जरो मनो मृतोः भवो ब्रह्मेत्येवमादूयः॥ आ
 त्मोपगमाद्रव्याः ग्राहयंति चात्मेत्येवैवैश्वरं

ॐ स्मिन्नगवो देव तेऽहं वै त्वं
 ॐ मनो मृतो मृतोः भवो ब्रह्मेत्येवमादूयः

ये दांतवाक्या निरुपतत्रात्मासर्वतरः येष तत्रात्मा
 धं तया मितः यन्मनसानमनु ते येनाहुर्मनो भवेत्त
 देवब्रह्मत्वं विद्वेदं यद्विदुमुपासते तस्यै सत्त्वात्मा
 तत्त्वमसीत्येवमादौ निननुप्रतीकद्वयनिमित्तवि
 लुप्राप्तिमान्यो येन भविष्यति ॥ तदयुक्तं गौणत्व
 प्रसंगात् ॥ वाक्यवैरूप्याच्च ॥ तत्र हि प्रतीकद्वये
 रभिप्रेयते सकलदेवतत्रवचनं भवति ॥ यथा मनो
 ब्रह्मेति आदित्यो ब्रह्मेति इह पुनस्त्वहमस्म्यहं वै
 त्वमसीत्याह ॥ अतः प्रतीतिश्रुतिवैरूप्यादभेद
 प्रतिपत्तिभेदप्रतिपत्तिभेदस्यैव पवादाच्च ॥ तथा

सितानीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते न भः ॥ अत्रांतिदृ
 ष्टिभिरात्मापितथैकं सन्पृथक्पृथक् गयेकं सम
 स्तं तदिहास्ति किंचित्तद्व्युत्तानोस्ति परततो न्यत्र
 सोहं सच त्वंसच सर्वमेतदात्मस्वरूपं त्यज भेदमो
 हं ॥ इतीरितस्तेन स राजवर्षस्तथा जभेदं परमार्थे
 दृष्टिः ॥ यमेनोक्तं सकलमिदमहं च वासुदेवः पर
 मपुमान् परमेश्वरः स एव ॥ इति मतिर्यत्नात्मा
 वल्लभं ते हृदयगतं ब्रजतो विहाय दूरात् गयथा हव
 सुधा सर्वसत्यमतद्विवेकसः ॥ अहं भवो भवं तत्र
 सर्वं नारायणात्मकं ॥ विभूतिर्यस्तु तास्तस्य तासां
 वपरस्परं ॥ आधिक्यं नूनतां कथं नाथ कलेन र

१४

यद्वात्मानपुनर्मेहिमेवंयास्यसि पांडव ॥ येन भूतान्य
 क्रोषेण द्रक्ष्यन्त्यात्मन्यथो मयि ॥ क्षेत्रज्ञे च रेकत्वं सर्वेपि
 निषसिद्धं द्रक्ष्यसीत्यर्थः ॥ सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्यय
 मीक्षते ॥ अविभक्तं विभक्तेषु तद्भूतं विद्विषा ॥ त्विदं ॥ इत्य
 देतात्मज्ञानं सम्पद्वर्तनमुक्तं भगवता पितृस्मादा
 त्मब्रूवे श्वरमानोदधीत ॥ सिद्धयेपि वेदस्य प्रामाण्य
 मेष्टव्यं ॥ स्वपक्षसाधनादिगीतृकार्यं ॥ अर्थमाह
 चैतत्परोवेदब्रूते परात्मदृग्भवतीत्यर्थः ॥ अयुक्तेषु
 कं ॥ अन्यान्वितस्वार्थपदानां सामर्थ्यनकार्यान्वितस्वा
 र्थे ॥ तथा सत्यर्थवाद्दपदानां मनन्वयप्रसंगात्तूगच्य

नवपक्वे स्मृतिस्त्वान्निभवेति वायुवायिलभेतेक्षे
 पितृः ॥ आलभेतेति रागस्य वप्रवर्तकत्वं न नियोग
 स्य ॥ तथा च श्रुतिः ॥ अथोखल्यो दुः ॥ काममय एवा
 यं पुनरुत्तिसयथा कामो भवति तथा कर्तुं भवति
 तत्कर्म कुरुते यत्कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते ॥ तथा
 च स्मृतिरपि ॥ अकामतः ॥ क्रियाकाचिद्व्ययते न ह कु
 तचित् ॥ यद्यद्विकुरुते किंचित्तत्कामस्य चोदितं ॥
 काम एष ओष एष रजोगुणा समुद्रवः ॥ इति च ॥
 अन्यपराणामपि मंत्रार्थेषा दानां प्रामाण्यमंगीकृत्
 व्यं ॥ तेषामप्रामाण्यकथनेनो रगतं गतवान् दुषः

कथं। ऋषयस्तु परित्याज्या बाध्यनादुरात्मना ॥ देवर्षयो
 महामागास्तथा ब्रह्मर्षयो मलाः ॥ पृथुः संशयते तु पृथुः
 न दुष्पापचेतसं ॥ य इमे ब्राह्मणाः प्रोक्तो मंत्रावै प्रोक्ष
 णे गवां ये ते प्रमाणां भवत्तुला होनेति वासवः ॥ न दु
 षोनेति तानाहुः सहसामु द्ये तनः ॥ ॥ ऋषयः ॥
 ॥ अथ धर्मसंप्रवृत्तस्त्वं धर्मं च विजिघृक्षुः ॥ सि प्रमाणमे
 तदस्माकं सर्वैः प्रोक्तं महर्षिभिः ॥ ॥ अगस्त्य उ० ॥ तत्त
 विवदमानः स न ऋषिभिः सह पार्थिवः ॥ व्यथेनानस्पृ
 शान्मूर्ध्नि पादेना धर्मपीडितः ॥ तेनाभूः द्रुततेजाः स
 त्त्रिः श्रीकृष्ण उवाच ॥ तत्तत्तमाहूमा विघ्नमवो
 चेभ्यपीडितं ॥ यस्मात्पूवैः कृतं मार्गं महर्षिभिरनुवृत्तं ॥

हि ॥ अथ यो न्यादेव तामुपास्ते अन्यो सा वन्यो ह मस्मी
 तिनसये देययापनुः ॥ मूलोऽसमत्कमाप्नोति ईह
 तानैव पश्यति ॥ यथोदकं दुर्गे दिष्टं पर्वतेषु विधावति ॥
 य एवं धर्मान् पृथक् पश्यंस्तान्नेना विधावति ॥ द्वितीया
 देभ्यं भवति यो ह्येवैषेव तस्मिन्नुदरमंतं कुरुते ॥
 अथ तस्य भयं भवति तत्त्वेव भयं विदुषो मन्वानस्य ॥
 सर्वत्तं परादत्तुं यो न्यात्रात्मानः सर्वं वेदयेव माद्यभूय
 स्य श्रुतयः भेददर्शनमपवदंति ॥ व्यसेवेदं सर्वं आ
 त्मनि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवति ॥ इदं सर्वं यद
 यमात्मा ब्रह्मैवेदं सर्वमिति श्रुतिः ॥ अथास्मृतिरपि ॥

१६

तीयनहत्यायन्पूर्वेयैत्यायस्तेपराबभूवुःस्तदुक्तं
 मृषिणा ॥ प्रजाहतिस्त्रोअत्यायमीयुन्यान्यैर्मभि
 तोविविश्रे ॥ बृहद्भूतस्त्रोः भुवनेष्वतः पवमानोह
 रितम्पाविवेकोति ॥ प्रजाहतिस्त्रोअत्यायमीयुरि
 तियोवैताइमाप्रजास्तिस्त्रोअत्यायमायस्मानिमा
 निवयांसि वगावगधाश्वे रपादाइति श्रुतं वंगावन
 गा वृक्षा अवगधाश्वधय इनपादाः ॥ उपादानेयो
 ईडावास्तेष्वरिदमिदं शोभनः ॥ असुर्यानामतेलो
 काअंधेनतमसावृताः ॥ तांस्तेब्रह्माभिगच्छंतियैकेच
 त्महानोजनाइतितैतिरीयेकेच ॥ असन्नेवसभव

ति ॥ असद्भूतेतिवेद्वेदितितथात्राकुंतलोपाख्या
 नेच ॥ योन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते ॥
 किंतेनतत्कृतं पापं वारेणात्मापहारिणोतिसहस्र
 नामजापस्यानुरूपं स्नानमच्यते ॥ यास्मिन्देवाश्वेवे
 दाश्वपवित्रं हस्त्रमेकतः ॥ प्रजेतन्मानसं तीर्थं य
 स्मिन्स्नात्वा मृतो भवेत् ॥ जमदग्निदेजानजले रागेद्व
 षमलापहेयस्नातिमानसे तीर्थे सयाति परमा
 तिः ॥ अत्मानदीपं यमतोयपूर्णं सत्यं हृदो ल
 तयादयो मित्राभिषेकं कुरुपांडुचनवारिणां

भ्रूयति चांतरात्मा इति महाभारते ॥ मानसं विदुषि
 तनमिति विदुस्मृतौ ॥ जाप्येनैव तसंभ्रूयत् ब्रह्मणो
 मोक्षसत्रायः ॥ कुर्यादध्यववा कुर्यान्मित्रे ब्राह्मणमुच्य
 तेति मानवं च न ॥ यज्ञानां जापयज्ञो रम्योति भगव
 दीतास्तु ॥ अपवित्रं पवित्रो वा सर्वो यस्त्वांगतोपि
 वा ॥ यस्मिरेत्पुंडरीकाक्षसभा ह्यभ्यतरः ॥ भुवि रिति च ॥
 तथा बहुरिवं तो वैलासयात्रायां मेहे देव रक्वर्न ॥
 आदिस्त्वं सर्वभावानां मध्यमं तस्तथा भवान् ॥ त्वत्तः
 सर्वमभूद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥ ब्रह्मत्वं सर्व
 गोदेवत्वमेवाह जनाद्देव ॥ आवयो रंतरं नास्ति

त्वमदुष्टदूषयसि चेद्येवमूर्ध्विस्पृशं प्रदा ॥ यद्यपि त्व
 मृषीन्मूर्खान् कल्यादुरासेदोन् ॥ वाहान् ललावाहय
 सितेन स्वर्गाद्विप्रं प्रभः ॥ ध्वंसपाप रिभ्रवः क्षीरापुष्प
 महीतले ॥ दशवर्षसहस्राणि सर्वरूपधरो मही
 विचरिष्यसि तीर्णत्वं पुनस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ दृष्ट्वा य
 धि हिरं नाम तव वंशसमुद्भवमिति ॥ महाभारते ॥
 अतः श्रेयमाभिज्ञानं ॥ अश्रद्धा नानाः पुरुषाः धर्मिणा
 स्पपरंतप ॥ अप्राप्य मां निवर्तत मृत्युसंसारवर्त्मनी
 ति भगवता श्रुतं ॥ ऐतरेये केच एष पंथा ॥ ऐतत्क
 मेति तत् ॥ ब्रह्मतत्सत्यं तस्मान्न प्रमाद्येत् ॥ तन्ना

यतः यस्मात्सर्वाणि भूतानि भवंति उद्भवन्ति त्रिमा
 दि युगागमे कल्पादौ ॥ यस्मिन्प्रलयंति विनाशं
 यांति ॥ पुनर्भूय एवेत्यवधारणार्थः ॥ नान्यस्मि
 नित्यर्थः युगक्षये महाप्रलये च कारान्मध्येऽपि
 तिष्ठन्ति ॥ यतो वा इमानि भूतानि जायन्त इति
 श्रुतेः ॥ तस्य लोकप्रधानस्येति ॥ तस्यैव लोके
 तस्य एकस्य देवतस्य लोकस्य प्रधानस्य लो
 कन हेतुभिः प्रतिपाद्यस्य जगन्नाथस्य जग
 तो नाथः स्वामी मायाशिवलः परमात्मा तस्य
 हेतुपतेर्विश्वोर्वापमशीलस्य नाम्नां सहस्रं

अशुभं कर्मैकं तं भयं संसारलक्षणं पापं भयं
 चापहंतीति पापभयापहं मे मत्तः शृणु ये का
 यमना भूत्वा वधारया ॥ एकस्यैव संमस्तस्य ब्रह्म
 णो द्विजसत्तमनाम्नां बहुत्वं लोकानां सुपका
 रकरं शृणु ॥ निमित्तमल्लयानाम्नां भेद्विन्यस्तदु
 दीरणात् ॥ विभिन्नान्यवसिध्यति फलानि द्वि
 जसत्तमगायत्रि क्लिप्तमियत्तस्य तस्मिन्नेव च व
 स्तुनि ॥ साधकं पुरुषव्याघ्रसौम्यकूरेषु वस्तु
 षु इति विष्णुधर्मवचनात् ॥ गायत्रिपरस्य ब्रह्म

१९ ज. षष्ठीगुणक्रियाजातिरुद्धीनां तादृशप्रवृ
 त्तिहेतूनां निमित्ततात्प्रादीनां चासंभवः तथा
 पिसगुणो ब्रह्मणिसविकारे सत्त्वमित्यातेषां
 तादृशप्रवृत्तिहेतूनां संभवात् ॥ सर्वे तादृशः परस्मि
 न्युः ॥ सवन्तस्ते तत्र नामानि गौणानि गुणयोगा
 ल्पवृत्तानि तेषु च या निचविरव्याता निप्रसिद्धा
 निरूपिभिर्मन्त्रैस्तद्वाङ्मिथ्यपरिगीतानि ॥
 भूतये पुरुषार्थचतुष्टयसिद्धये ॥ महं सा सा
 वात्मेति ॥ यच्चाप्नोति यदा दत्ते ~~सिद्धि~~ निविषया निह ॥
 (पञ्चाति)

त्रीद्वैरथैर्जगत्रये ॥ नामानितवगोविन्दयानिलो
 के महंति च ॥ तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विच
 रणा ॥ त्वदुपासाब्जगन्नाथसैवास्तां मम गोपसे ॥
 यश्च त्वं देव ते गोपसर्मा देहि न संशयः ॥ त्वदिस्ता
 रो यतो देवा षट्भूतपतिस्ततः ॥ न त्वदस्ति यतो
 देव यन्नो विरहितः ॥ क्वचित् यदा सीदते तत्र यच्च मा
 विजगत्तते ॥ सर्वं त्वं देव देवता विना किं वत्स्यो हीया
 दिवाक्या निरुक्तप्रतिपादकानि ॥ ॥ यदेवं देव
 तं प्रस्तुतं तस्योपलक्षणमुच्यते यतः सवर्णीति

ते
२०

चलैर्मेव स्थितः ज्योतिर्विविक्तुर्भुवनानिविक्तु-
र्वनानिविक्तुर्गिरिपोदिताश्च नद्यः समुद्राश्च
स एव सर्वो यदिदं स्ति यन्मास्ति च विप्रवयेति
विष्णुपुराणे ॥ आदित्यानामहं विष्णुरित्या-
भ्यत्रथवा ब्रह्मैव तेन किं ज्ञातेन तत्तवाजुन ॥
विष्णुभ्यामिदं ह्येकं तन्मेकांशेन स्थितो जग-
दित्यं तेन गीतोऽपि निषदि भगवतैवोक्तं ग-
ले वेदं विश्वं मिदं वरिष्ठं पुरुष एव दं सर्व-
विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परा मृतमित्यादि श्रुते-
भ्य विश्वादिताश्चानां पुनरुक्तानामपि वृत्ति-

५०

भेदान्नार्थभेदान्नपौनरुक्त्यं । श्रीपतीमधि-
व इत्यादीनां वृत्त्येकत्वेऽपि तद्वद्भेदान्नपौनरु-
क्त्यं दोषायाश्च यैक्यपौनरुक्त्यनदोषयाना-
म्नां सहस्रस्यैकमेकं दैवतमिति पूर्वैकदै-
वतविषयत्वात्तत्र पुनः । लिंगनामत्राब्दप्र-
योगस्तत्र विष्णुर्विशोष्यः यत्र स्त्री लिंगत्राब्द-
प्रयोगस्तत्र देवता विशोष्यते । यत्र न पुंस-
कालिंगत्राब्दप्रयोगस्तत्र ब्रह्म विशोषणीयं ।
यतः सर्वाणि भूतानीत्यारभ्य जगदुत्पत्ति-

स्थितित्वाकारणस्य च ब्रह्मणो एकैवेति
 त्वेनाभिहितत्वात् आदानुभयविधं ब्रह्म वि
 श्वज्ञावेनोच्यते ॥ विश्वस्य जागतेः कारणत्वे
 न विश्वमित्युच्यते ब्रह्म आदौ विश्वमिति
 २१ कार्यग्रहणेन कारणग्रहणं कार्यभूतविरि
 च्यादौ नाम पिठपपन्नास्तुतिर्विद्वुरिति द
 र्शयितुं यद्वापरस्मात्पुरुषानभिन्नमिदं विश्वं
 परमार्थतस्तेन विश्वमित्यभिधीयते ब्रह्म ब्र
 ह्मैवेदं विद्ववामिदं वरिष्ठं पुरुषश्चैवेदं विश्वमेव
 दमित्यादि श्रुतेः ॥ तद्विन्नविचिपरमार्थतः सद

यच्चास्पसंततोभावस्तस्मादोमेतिकीर्त्यत इति
 वचनात् ॥ अयमेव महानोमेति माहात्म्यात्
 स्याचित्यप्रभावस्य तानि वक्ष्यामि भूतये पुरु
 षार्थचतुष्टयसिद्धये पुरुषार्थचतुष्टयार्थिना
 मिति ॥ अत्र नाम सहस्रेणादित्यादिज्ञाद्वानाम
 र्थात्तरेप्रसिद्धानामादित्याद्यर्थानां तद्विभूति
 त्वेन तदभेदात् तस्यैव स्तुतिरिति प्रसिद्धार्थ
 ग्रहणोपि स्तुतित्वां भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च प्रधा
 नात्मा तथा भवान् ॥ आत्मा च परमात्मा च त्वमकः
 पंचप्रधानोत्तमोत्तयो भवान् ॥ आत्मा च परमात्मा

२२

पुनरेतन्निमात्रमोमिति एतेनैवाक्षरणापरंपुरुषं मि
त्यभिधाधिदत्तं ॐ मिति ब्रह्म ॐ मिति दंसर्वतद्यथा
शंकुना सर्वाणि संस्तुणात्यवमोको रणसर्वावाक्
संस्तुणाति ॐ कार एवेदंसर्वं ॐ कार एवेदंसर्वं
मिति ॥ ॐ मित्येतदक्षमिदंसर्वमित्यपक्रम्य प्रण
वो ह्यपरं ब्रह्म प्रणवश्च रसुतः अपूर्वे नितरो वा
ह्यनपरः प्रणवो व्ययः सर्वस्य प्रणवो ह्यादिर्मध्य
मं तस्मै वै वच ॥ एवं हि प्रणवं ज्ञात्वा श्रुत्वा तत्तद्वनंत
रं ॥ प्रणवं हि देवैर्विद्यात्सर्वस्य हृदये स्थितं ॥
सर्वव्यापिनमोकारं मत्वा धीरो न ज्ञाचति ॥ अमा
द्यो नंतमातश्चैव तस्योपज्ञा मः शिवः ॥ ॐ कार

विदितो येन समुनिर्नितरो जन इत्यंता मांडव्यो
पनिषत् ॥ ॐ तब्रह्म ॐ तद्वायुः ॐ तदात्मा ॐ
तत्सत्यं ॐ तत्सर्वं ॐ तत्पुरो नम इत्यादि श्रुति
भिः ॐ मित्यकाक्षरब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मन् ॥
रसो ह्यमृतं सूक्तं ते य प्रभास्मिन्नाडी सूर्ययोः ॥
प्रणवः सर्ववेदेषु खेडाब्जो रूषं नृणाममृषीणां
भृगुरहं गिरामस्मै कनक्षरं ॥ आद्यं हि त्र्यक्षरं ब्रह्म
त्रयोयस्मिन् प्रतिष्ठितं गणैश्चैव क्षरं परं ब्रह्म प्राणा
यामः परंतपः ॥ ॐ कारः स्वर्गद्वारं तस्माद्ब्रह्माध्य
क्षमाणा एतदादि प्रतिपद्यते विदुषा वा तद्विदुषे

वक्तो विक्रयवाच्योत्पत्तिः॥ प्रणवाद्ययथावेदाः प्रण
 येपर्यवास्थिताः वाक्ष्यं प्रणवः सर्वतस्मात्प्रणव
 मभ्यसेदित्यादिस्मृतिभिश्च॥ विक्रयवाच्योत्पत्तिः
 भीधीयतोऽसर्वस्य त्विदं ब्रह्मवाच्यवाच्यकपोरत्यंत
 भेदाभावत्वात्॥ विश्वसितोकार एवेब्रह्मेत्यर्थः॥ अतः
 ज्ञानानि तित्वात्तुपासीतेति॥ एतदुक्तं भवति
 यस्मात्सर्वमिदं विकारजातं ब्रह्मतद्वात्वात्तल्लुप
 त्वात्॥ इदं न त्वाच्च न च सर्वस्यैकात्म्ये रागादयः सं
 भवन्ति तस्माच्छांतोपासीतेति श्रुतेः॥ श्रूयतां धर्म
 सर्वस्य श्रुत्वां चैवावधार्यतां॥ आत्मनः प्रतिकुला

स्ति॥ अथवा विज्ञातीति विश्वब्रह्म॥ तत्सृष्ट्वा तद्देवानु
 प्रविज्ञादिति श्रुतेः॥ किंच संहृतो विज्ञातिसर्वाणि भू
 ताः आस्मिन्नेति विज्ञयं ब्रह्म ब्रह्मणियत्प्रपंत्य भिसं
 विज्ञातीति श्रुतेः॥ तथा॥ हे सर्वलज्जगत्कार्यभूतमे
 ष विज्ञातिमत्राखिलं विज्ञातीति उभयथापि विक्रयब्रह्म
 ति श्रुतेः न विक्रयः मृत्युपूर्ववान् अन्यत्र धर्मदिन्यत्राध
 मादित्यारभ्य सर्वे वेदायस्तदमामनोतितपासि सर्वा
 णि च यद्देहं तियदिच्छेदो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्तपदं संग्र
 हणप्रवक्ष्ये॥ अमित्येतत् एतदेवाक्षरं ब्रह्म एतदेवा
 क्षरं परं गतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यद्विच्छति तस्य तत्
 यतदैवस्य कामपरं चापरं ब्रह्म यदोकार इत्यपक्रम्य यः

द्रष्टव्यमात्मवत्तस्मादभेदेन विचक्षणैः समुत्सु-
 ज्पासुर्जैर्गोचरे ॥ रंभावं तस्माद्युपेतथावयं ॥ तथा
 यत्नं करिष्यामीयथाप्राप्स्यामनिर्वृत्तिं ॥ सर्वत्र दे-
 त्याः समतामुपेयत समत्वमाराधनमच्युतस्या-
 नमंठादिहस्तस्तानवने संगिको मम ॥ भावग-
 धे हि सा सान्यो यस्य स्यादच्युतोद्दिदि ॥ अन्येषां
 यो ब्रह्मपानानि चिंतयत्यात्मना यथा ॥ तस्य पाया-
 गमस्तत्त्वे हेत्वभावाच्च विद्यते ॥ कर्मणि मनवाच्य-
 परपीडां करोति यः ॥ द्विजं जन्म फलसि प्रभूतं
 तस्य च ॥ १३ ॥ सोऽहं न पापमिच्छामि न करोमि

वदामि वा ॥ चित्तयन् सर्वभूतस्थुमारमन्यपि च
 वेदावंगच्छा रीरं मानसं दुःखं देवं भूतभवं तथा ॥
 सर्वत्र समचित्तस्य तस्य मे जायते कुतः ॥ एवं स
 सर्वेषु भूतेषु भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ कर्त्तव्या पंडि-
 तैश्च ज्ञातुं सर्वभूतमयं हरिं ॥ सामचोपप्रदानं च भ-
 द्रदंडो तथा परैः ॥ उपायाः कृपित्वा ह्येते मित्रा दीना-
 नसाधने ॥ तामेवाहं न पश्यामि मित्रा दीनतात्तमा-
 लुब्ध ॥ साध्याभावे महाबाहो साधनैः किंप्रयोजनं ॥
 सर्वभूतात्मके तात्तजगन्नाथे जगन्मये परमा-
 त्मानिगे विदेमि मित्रा मित्रकथं कुतः ॥ १४ ॥ जडा ना

२५

मविवेकानामभूराणामपि प्रभो ॥ आग्यभोग्या
निराड्यामिसर्य निरतिमतामपि ॥ २ ॥ तस्माद्यत्त
तपुण्येषु यद्देहमहती ॥ श्रियं गय तितव्यं समल्य
निर्वाणमपि च कृतः ॥ ३ ॥ देवामनुष्याः पञ्चवः
पक्षिवृक्षसरीसृपाः ॥ रूपमेतद्भूतं तस्य वि
ष्टोभिर्नमिवास्ते संतारं तद्दिजानता सर्वज
गस्थावरजंगमं ॥ दृष्टव्यमात्मवद्विस्तृतोयं
विश्वरूपधृक् ॥ ५ ॥ एवं ज्ञानतः स भवावर्तनं
तत्परमेश्वरः ॥ प्रसीदत्यव्युत्तस्तस्मिन् प्रस

निपरषानसमाचरेत् ॥ आत्मौ यम्यनसर्वत्र सं
मंपर्यपतियोजुन ॥ सुखं वाय देवा दुःखं संयोगी
परमो मतः ॥ निबुद्धिः परमात्मा तद्देहांते व्याप्य
तिष्ठति ॥ तमहं ज्ञानविज्ञेयं नावमन्ये न लंघये ॥
यद्यागमैर्न विज्ञेयं तमहं भूतभावनं ॥ क्रमयेत्वा
गिरये मंहूमा निवसागरं ॥ बद्धवैराणि भूतानि
दृष्टुं कुरुते च तत्तः ॥ शौचान्य होति मोहं व्याप्ता
नीतिम निषिण्णं गयते भिन्नदृशा दैत्याः विकृत्याः
कथितामया ॥ कृत्वा भ्युपगमं तत्र संक्षेपः श्रूयतां
मम ॥ विस्तारः सर्वभूतस्य विष्टो विष्टि मिदं जगत् ॥

ने के का संक्षयः ॥ मांकर हिरण्यगर्भाहरे भिन्ना
विनिनमंतव्यं ॥ विलोचनं तु पर्यति यमां ब्रह्माणा
मेव च ॥ कुतर्कमतयः पापाः पच्यन्ते न रेकेष्वथ ॥
ये च मूढा दुरा दुरात्मानो भिन्नं ज्ञानं तिमां हरे ॥ ब्र
ह्माणच सदोक्षिषां भूषणहत्यासं मंतव्यं ॥ इति
भविष्यत्पुराणो मेहे उवर कचनात्त गबहुनां जन्म
नामंते शानवाग्मां प्रपद्यते ॥ वासुदेवः सर्वमि
ति समहात्मा सुदुर्लभः ॥ इत्यादि वचने च हिंसा
विरहितेन स्क्रांतिनमस्कारादि कृतव्यमिति दर्शयितुं
विश्वनाथेन ब्रह्माभिधीयत इति वा ॥ मलमलमपरमो

२६

मद्भक्तसंगवजितः॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु यः समामे
तिपांडवेति॥ नचलति निजवर्णधर्मतोयः सममि
तिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे॥ नहरति नचहंति किंचिदु
च्चैः॥ सेतमनसंतमेव हि विष्णुभक्तं॥ विमलमतिरम
त्सरः प्रज्ञांतः कुभचरिते॥ विवर्णसत्यमित्रभूतः॥
प्रियहितवचनो स्वमानमायो यस्य॥ तिस्रदाहृदित
स्थवा सुदेवः॥ सकलमिदमहचवासुदेवः परमपुमान् परम
देवरः सा एक इति मतिरचला भवत्यनंतहृदयगतैव जतान्वि
हापदुरात्पुण्यमनियमविधूतकल्मषारणामनुं दिनमच्युत
सक्तमानसानां॥ अवगतमदमात्रमत्सर
णां ब्रजभटे दूरतरणे मानवानां॥ इत्यादिकं

२७

स्कारादि॥ असदिदित्युच्यते पार्थनचतयेत्यनो इहत्यादि
स्मृतिभिश्च श्रद्धया स्तुतिनमस्कारादिकर्तव्यं अश्रद्धयानेति॥
अतस्तदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृत इति भगवद्
चनात्॥ स्तुतिनमस्कारादिकं कर्म सात्त्विकं विगुणमपि
श्रद्धापूर्वकं ब्रह्मणो भिधानत्रयप्रयोगे सगुणां सात्त्विकं सं
पादितं भवति॥ अत्मानं विष्णुं ध्यात्वा उर्ध्वप्रयोगे सगुणं सौ
मं स्तुतिनमस्कारादिकर्तव्यं॥ नाविष्णुः कीर्तयेद्दिष्णुं नावि
ष्णुर्विष्णुमर्चयेत्॥ नाविष्णुः संस्मरेद्दिष्णुं नाविष्णुर्विष्णुमा
प्नुयात्॥ इति महाभारते कर्मकोशे॥ सर्वाण्येतानि नामानि प
रस्य ब्रह्मणो न घ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति समाराध्य जग

दुरं॥ तन्मयत्वेन गोविंदमित्येतद्वाक्यं नान्यथा॥ त
न्मयो वा॥ स्थितान्कामान्पदवाप्नोति मानवः॥ इति विष्णु
धर्मे॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमा॥ स्थितः॥ स
र्वथा कर्त्तमानोऽपि स योगी मयि वर्त्तते॥ इति भगवद्गीता सु॥
अहं हरिः सर्वमिदं जनादिना नान्यत्ततः कारणकार्य
ज्ञातं॥ इदं ज्ञानं यः स्मरन्तस्य भूयो भवेद्भवाद्भुद्भुद्गदाभ
वंति॥ इति विष्णुपुराणे गुरोरेयं अपरीवादा मिंदा वापि
प्रवर्त्तते॥ कणैतित्रपि धातव्यौ गंतव्यं वा ततो न्यतः॥
तस्माद्ब्रह्मैवाचार्यरूपेण स्वरूपेणावतिष्ठती वा स स्मृतौ
वरं दुत वह्ज्वात्पापं जरा तर्पव॥ स्थितिः॥ ननु गोरिति चेत्ता

विमुखजनसंवासइष्यतइतिकार्यायनवचनात्। येत्रदे
 त्तोश्रीवासुदेवनिंदातत्रवासोनकर्तव्यः। एतदुक्तंभवति।
 यखदेवेपराभक्तिर्यथोद्वेत्तथागुरो। तस्यैतेकथितात्
 र्थाप्रकाशंतेमहात्मनइतिश्वेताश्वतरोपनिषन्मंत्रवर्णित
 हरोगुरोचपराभक्तिःकार्येति। अथवेदोनापियन्नाग्निदी
 २८ त्तितिसर्वपातैः। पुमान्विमुच्यतेसद्यःसिंहग्रस्तेमृगैरिव।
 अज्ञानतोज्ञानतोवावासुदेवस्यकीर्तनात्। तत्सर्वविदु
 यंयातितोयस्त्वंलवपांयथा। कालिकुलमषमृत्कृग्रंनरका
 तिप्रदंनृणां। प्रयातिविलयंसद्यःसकृद्यत्रचसंस्मृत।
 सकृत्स्मृतोपिगोविंदोनृणांजन्मत्रातैःकृतं। पापरात्री

क्षणौर्वैल्लवणक्षणस्यएवंप्रकारत्वाच्चहिंसादिरहितेनवि
 लोक्तुतिनमस्कारादिकंकर्तव्यमिति। अद्रूपोदयंनाश्रद्रूपा
 अद्रूपाग्निःसमिध्यतेइत्यादिश्रुतेः। अद्रूपूतंवदान्यस्यहृतम
 अद्रूपेतरत्। इमंस्तवमधीयानःश्रद्रूपे। क्लिसमन्वितः।
 अश्रोत्रियश्राद्धमधीतमव्रतमदक्षिणांयज्ञमनृत्विजांदु
 तं। अश्रद्रूपादतमसंस्कृतंहविर्भागाषेडतेतवैदेत्यस
 सत्तम। पुण्यंमद्वेषिणांयच्चमद्रुक्तद्वेषिणांतथा। क्रय
 विक्रयसत्कानांपुण्यंयच्चग्निहोत्रिणां। अश्रद्रूपाचयदानं
 ददतांयजतांतथा। तत्सर्वंतिवैदेत्येन्द्रमत्प्रसादाद्भवि
 ष्यति। अश्रद्रूपाहुतंदत्तंपस्तसंस्कृतंचयत्। स्तुतिनम

ध्यायति तद्वाचा वदतीति श्रुतिभ्यां स्मरणं ध्यामन्वना
 मसंकीर्तनां तन्मृतेय। स्मिन्त्यस्तमतिर्नयाति नैव संको
 पियच्चिंतने विद्योयन्निवेष्टितात्ममनसो ब्राह्मो पिबो
 ब्रह्मवक्त्रः॥ मृत्किंचित्तसिया। स्थितो मल धियां पुंसाद
 दात्यच्युतः॥ किंचिन्नयदद्यं प्रयाति विलयं तगान्पुते
 कीर्तित इत्येवं विष्णुपुराणां तेश्रीपरात्रोरेणोपसंहृतं
 न्यालोड्य सर्वज्ञाक्राणिविचार्य च पुनः पुनः॥ इदमेकं
 सुनिष्पन्नं ध्येयोनारायेणः सदेमहाभारतांते च भग
 वता वेदव्यासो नोदहृतं॥ हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः
 सत्तसंस्थितैः॥ ॐ मिलेव सदा विप्रापठध्वं ध्यातव्यं

भावमिति॥ श्रीहरिवंदो नैला सया डायं हरिरेको ध्यात
 व्यइत्येकं मेहश्चरेणापि नारायेतियस्या स्वेव तत्तिना
 ममंगलं॥ नारायणस्तमन्वेति वत्संगैरिव वत्सल
 यतस्सर्वमभिप्रत्यक्षमे सर्वधर्माणां धर्माधिकतरे
 मत इत्याधीक्य मक्तं लोके किमेवं दैवतं किंवाप्येकं पर
 यणं॥ यतः सर्वाणीति यद्ब्रह्मोक्तं तद्विषयं विनाक्त
 मिति व्याख्यातं॥ तत्त्वमित्याकांक्षायामाह विष्णु
 रिति॥ तथा च वेदे॥ अस्य जनं तोनामचिद्विस्तृत
 महस्ते विष्णो सुमतिं भजामाह इत्यादि मंत्रै विष्णो

३०

गमिसंकीर्तनं सम्यक् ज्ञानप्राप्तये विहितं ॥ वेवे विद्या
 मोतितिविष्णुः विषे धीतो वा स्थिभि धायिनः स्नु
 प्रत्ययां तस्य रूपं विष्णुरिति ॥ देहा कालवस्तुपरि
 छेदशून्यत्पर्यः अंतर्बहिः श्वत्सु सर्वविद्याधनारायण
 स्थितिरित्यादिव्याप्तिश्रुतेः ॥ विज्ञातवास्तुप्रयांतस्य रूपं
 विष्णुरिति ॥ यस्मिन् दिव्यमिदं सर्वं तस्य महात्मनः ॥ तस्मा
 देवोऽप्येते विष्णुर्विज्ञाते धोतोऽप्रेवेनाज्ञातादिति विष्णुपुराणे ॥
 व्याप्येमरो दसीपार्थक्यं तिस्र्याप्याधिका स्मृताः ॥ क्रमपा
 द्याप्यहंपार्थ विष्णुरित्यभिसंज्ञितः ॥ इति महाभारते ॥ २॥
 यदुद्देशेन यज्ञवेषद्वक्रियासवषट्कारः ॥ यस्मिन् यज्ञे

दहत्याश्रुत्स्तरात्रिमिवामलः ॥ सेयं वदनवंतमीकवा सि
 नीरसनोरंगी ॥ यानगोविंदगोविंदगोविंदेति प्रभाषते ॥
 पापवल्मीकमेतस्य विह्वारुपेण तिष्ठति ॥ यानवत्किं विद्या
 रात्रौ गुणानगोविंदसंश्रितान् ॥ संलुङ्घ्य रितयेन हरिरित्य
 क्षरद्वयं बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति गच्छेत् ॥ पितृ
 कृत्यकृतः प्रणामो देहाश्रमे धावभूथेन तुल्यः ॥ देहाश्र
 मे धीपुमरेति जन्मकलुषप्रणामिनपुनर्भवायेत्यादिवचनैः ॥
 श्रद्धाभक्त्योरभावेपि नाम संकीर्तनं समस्तसगस्तदु रितं नात्रा
 यचिति मंतव्यं किमु वक्तव्यं स ह्यनभसं स्मरणं नात्रायतीति ॥
 मनसा वा प्रेमसंवल्लयति व्यथवाचा व्याहरति यस्मिन् मनसा

गुणमथिषाय भुतानि विभर्तते पिति धारयति पोषय
 तीति वा भूतभृत् ॥ ६ ॥ प्रपंचरूपेण भवतीति केव
 लं भवत्येवेति वा भावः ॥ ७ ॥ भवमभावात्सतात्मका वा
 भावाः ॥ ८ ॥ भुतानामात्मा व्यंतर्यामीति भूतात्मा रष
 त आत्मा व्यंतर्यामीति श्रुतेः ॥ भुतानि भावे पिति जमे
 यतीति भूतभावनः ॥ वर्धयतीति वा ॥ ९ ॥ भूतकृद्वादि
 भिर्गुणात् तत्रैवं प्राप्तं प्रति विध्यते ॥ पूतात्मिति ॥ पूतः प्र
 त्मा यस्य सः पूतात्मा कर्मधारयो वा केवलो निगुण इति
 श्रुतेः ॥ गुणोपरागः स्वच्छासः पुरुषं प्रसिक्लयते ॥ १० ॥
 परमश्रया सावात्मा चेति परमात्मा ॥ कार्यकारण
 विलक्षणो नित्य उद्भूतः कस्य भावः ॥ ११ ॥

मुक्तानां परमागतिः ॥ परमाश्रयकलागतिः गगं तव्या
 देवता पुनरावृत्य संभवात् तद्वत्तस्येति मुक्तानां ग
 तिः सामुपत्येकी तेषां पुनर्जन्म न विद्यत इति भगवद्व
 चनं ॥ १२ ॥ न वेत्तीति नास्य विकरो व्ययो विनाशो म्वा वि
 द्यत इत्यव्ययः ॥ अजरो मरो व्यय इत्यादि श्रुतेः ॥ १३ ॥
 पुरंदारी रंतस्मिन् ङो त इति पुरुषः ॥ न वदार्पुण्यं
 पुण्यमेतैः श्रवैः समन्वितः ॥ व्याप्य ङो त महात्मा यस्य
 स्मात्पुरुष उच्यते इति महाभारते ॥ अस्तेर्व्यस्ताक्ष
 रयोगात् ॥ आसीत् पुरा पूर्वमेवेति विग्रहं कृत्वा व्युत्प
 दितः पुरुषः पूर्वमेवाहो मिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वं

मिति श्रुतेः ॥ पुरुष पुरीष उल्कर्षा ॥ लिपुस्तत्त्वैपुसी
 दती ॥ तिग्यद्वापुरुणिफला मिसुनोतिरा चिददाती
 तिवागपुरुणीश्रुवनानि संहारसमयेत्यतिअ
 तंकरोती ॥ तिवागपूरणात्मादनाद्वापूर्णत्वाद्वापुरा
 णत्वाद्वासनात्तनत्वाद्वापुरुषः ॥ पूरणोत्वादिनाच्चै
 वततोसौपुरुषोत्तम इति पंचमवेद ॥ १४ ॥ साक्षा
 दव्यवधानेन स्वरूपबोधने क्षत्तेपशुपतिसर्वमि
 तिसाक्षी ॥ साक्षाद्रूपरसज्ञायां मिति पाणिनि
 यचनदिनूप्रत्ययः ॥ १५ ॥ क्षेत्रं देवो रज्ञानात्तीति
 क्षेत्रज्ञः क्षेत्राख्या निदारी राणितेधुयेवयथा

वावषट् क्रियां यज्ञो वै विष्णु रिति श्रुतेः ॥ यज्ञो वैष
 ट्कारः ॥ यज्ञो वषट्कारो दिमन्त्रात्मनो देवान्प्रीपाय
 ती ॥ तिवावषट्कारः ॥ प्रजापतिश्च वषट्कारश्चेति दे
 वतावा ॥ ३ ॥ भूतं च भव्यं च भवच्चेति भूत भव्य भवंति
 तेषां प्रभुः भूत भव्य भवत्प्रभुः ॥ काल भेदमनादृत्य स
 माजप्रतियो गिक्रमैश्वर्यमस्येति प्रभुत्वं ॥ रजोगुणस
 माश्रित्य विरिं विरूपेण भुता निकरो तिति भूतलुक्
 थ्यते हरिः ॥ तमोगुणमपि दाय रुद्रात्मनी भुता निहं
 तिति क्षिणो तिति नस्तीति वा भूतलुक्थ्यते ॥ ५ ॥ सत्व

षानेता ॥ ज्ञानिनां योगक्षेमवहनादिनेतियोगविदोनेता ॥
 अनन्याश्रितयंतो मामिति भगवद्वचनात् ॥ १९ ॥ प्र
 धानं प्रकृतिः मयि पुराणो जीवः तयोरीश्वरः प्रधा
 नपुरुषेश्वरः ॥ २० ॥ नरस्यावयवांसि हस्यावयवा
 श्रयस्मिन्लक्षंते तद्वपुर्नस्पसन्नरसिंहपुः ॥ २१ ॥
 यस्पवक्षसि नित्यं वा तैसे श्रीः सः श्रीमान् ॥ २२ ॥
 अपमिरुपाः केशाः पश्यसः केशावः केशाद्वन्पतरस्या
 मितिवः प्रत्ययः प्रज्ञां सायां कश्चिद्व्यङ्ग्येति क
 दा ॥ स्त्रिमूर्तयस्ते यद्वैवर्तिसवाकेशावः ॥ कश्चिद्व्य
 ङ्ग्येति केशौ ॥ तौ केशयतीति वाकेशावः केशीवधा
 द्यो केशावः ॥ तस्माद्व्येष इष्टात्मा हसः केशीजनार्दनः ॥

तस्मात्केशावनाम्नात्वं लोके गेयो भविष्यतीति विष्णु
 पुराणे ॥ श्रीकृष्णं प्रति नारदवचनं ॥ पृथोदरादित्वाद्य
 दसाधुल्यकल्मसा ॥ २३ ॥ पुरुषाणामुत्तमः पुरुषोत्तमः
 अत्र न निर्धारण इति षष्ठी समास निषेधे ध्यानसंभवति ॥
 जालाद्यपेक्षया समर्थत्वात् ॥ यत्र पुनर्जातिगुण
 क्रियापेक्षया पृथक् क्रियते तत्र समर्थत्वा निषेधः प्र
 यत्तति ॥ भुङ्क्तेषां क्षत्रियः शूरतमः गगवां लला
 गोः संपन्नक्षीरतमा ॥ अध्वगानां धावन्ती प्रतम
 इत्येव ॥ अथवा पञ्चमी समास इत्येव भगवद्वचनं
 यस्मात्क्षरमतीतो ह मक्षरादपि योत्तमः ॥ अतोस्मि

लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः इति ॥ २४ ॥ अथ सत
 श्वसतश्चैव सर्वस्य प्रभवोऽप्ययौ ॥ सर्वस्य सर्वदा
 ज्ञानात्सर्वमेनं प्रवक्ष्यते इति व्यासवचनात्सर्वः ॥ २५ ॥
 श्रुणोति सकला प्रजः संहारकाले संहरतीति श्रुतिः ॥ २६ ॥
 निस्त्रैगुण्यतया श्रुत्वा छिवः ॥ स ब्रह्मा स शिवः ॥ सो
 व्ययः स्वराह इत्यभेदोपदेशात् श्रुत्वा दिनामभिर्ह
 ररेव स्तूयते ॥ २७ ॥ स्थिरत्वात्स्थानुः ॥ २८ ॥ श्रुता
 नामादिकारणत्वेन भुतादिः ॥ २९ ॥ प्रलयकाले स्मि
 न् सर्वे निधीयन्ते इति निधिः कर्मण्यधिकारेणेवेति
 विप्रत्ययः स एव निधिर्विशोध्यते न व्यय इति व्य

सुखं ॥ तानि वेति सयोगात्मा ततः क्षेत्रज्ञ उच्यते इति
 ब्रह्मपुराणे ॥ अतो नुपसर्गे कि इति लुप्रत्ययः ॥ क्षेत्र
 ज्ञं चापि मां विधीति भगवद्वचनात् ॥ १६ ॥ स एव न क्ष
 रमिति न नश्यतीति व्यक्षरः ॥ अश्वो ते वसिरप्रसयां
 तस्य रूपं व्यक्षर इति एवकारात् ॥ क्षेत्रज्ञाक्षरस्यो भेदः
 परमार्थतः ॥ तत्त्वमस्यादि श्रुतेः चकार व्यावहारिको
 भेदः प्रसिद्धप्रमाणत्वात् ॥ १७ ॥ ज्ञानेन्द्रियादि सर्वा
 णि निगम्यमानसा सह ॥ एकत्वाभावेनायोगः क्ष
 यज्ञपरमात्मनोः ॥ तदवाप्यतया योगः ॥ १८ ॥ योगं वि
 दति विचारयंति ज्ञानं तिलभत इति वा योगविदः ते

सर्वेश्वर इति श्रुतेः ॥ ३६ ॥ स्वयेमेव भवति नापरोभा
 वयतीति स्वयंभूः स एव स्वयंमुद्राविति मानवं क्वचन
 येषामपरिभवस्यैवोपरिभवस्यैव स्वयंभवत्
 भवतीति मौनं वं क्वचनं येषामपरिभवस्यैवोपरि
 भवस्यैव स्वयंमेव वा स्वयंभूः ॥ परिभूः स्वयंभूरिति
 मंत्रवर्णात् ॥ अथवा स्वयंभूः परमेस्वरः स्वयमेव स्वत
 त्रो भवति सर्वदानपरं च इति ॥ परं चिखनिव्यतृणत्स्व
 यंभूरिति मंत्रवर्णात् ॥ अंशं सुखं भक्तानां भावयती
 ति शंभुः ॥ ३७ ॥ आदित्यमंडलांतस्त्वो हिरण्यमयपुर
 ष आदित्यः ॥ द्वादशादित्येषु विष्णुर्वा ॥ आदित्यानाम

हं विष्णुरिति स्मृतेः ॥ आदितेरखं डिताया अपयंपति
 रिति वा आदित्यः अदितिर्मही ॥ आदितिर्मही दे
 वी विष्णुपत्नी मज्ज्यामिति श्रुतेः ॥ यथा आदित्य एक
 एक एव भिन्नेषु डालभाजनेषु भिन्नवत्प्रतिभास
 ते एवमेनेकशरीरेषु एक एवात्मा भिन्नवत्प्रतिभा
 सतीत्यादित्यसाधर्म्याद्वा आदित्यः ॥ ३८ ॥ पुष्करे
 णोपमिते महान् बुद्धिः स्वनादो नादो वा श्रुतिलक्ष
 णायस्य (अक्षणीयस्य सपुष्कराक्ष) ॥ ३९ ॥ महात्मनः ॥
 सन्महादित्यादिना समासे कृते आत्महतः समाना
 धिकरणजातीयोर्नित्यात्वं ॥ अस्मिन्महतो भूतस्य

निश्च सितमेतद्यद्वेदं इत्यादि श्रुतेः ४१ ॥ आदि
 जन्मनिधनं नाशः तद्व्ययं न विद्यते यस्य सोनादिनि
 धनः ॥ ४२ ॥ अनन्तादिरूपेण विद्वदधातिविभ
 लमिति धाता ॥ ४३ ॥ कर्मणां तल्लक्षणानां च कर्त्ता वि
 धाता ॥ अनन्तादौ विधारका विज्ञेयेण दधातीति
 ३६ वा विधाता ॥ ४४ ॥ धातुरुत्तम इति नामैकं सक्रो
 षणं सामानाधिकरण्येन सर्व धातुभ्यः प्रथिव्या
 दिभ्य उल्लङ्घं विधातुरित्यर्थः धातुर्विस्मिन् रुत्
 इति नामद्वयं याकायं कार्यकारणप्रपञ्चधारणादि
 देव धातुरुक्तः ॥ सर्वेषां मुक्तानामतिज्ञेयनोक्त

नश्चरो निधि रित्यर्थः ॥ ३० ॥ स्वच्छया समीचीनं भ्रमनं यस्य
 संभवः ॥ धर्मसंस्थापनार्थी ये संभवा मियुगे युगे ति भग
 यद्वचनात् ॥ तथा दुष्ट विनाशाय साधुनां रक्षणाय च ॥
 स्वच्छया संभवाप्येवं गर्भदुःखविवर्जित इति च ॥ ३१ ॥
 सर्वेषां भोक्त्राणां फल निभावयति ददातीति वा भावनः
 सर्वफलदातृत्वं फल भक्त उपपत्ते रित्येवोपपादितं ॥ ३२ ॥
 प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वेन भरणोद्भूति ॥ ३३ ॥ प्रकर्षणाम
 हाश्रुता निश्चरमाज्जायन्त इति प्रभवः प्रकरोरयमेव
 जन्मेति वा प्रभवः ॥ ३४ ॥ सर्वा सुक्रिया सुसामर्थ्याति
 शयात् प्रभु ॥ ३५ ॥ निरुपाधिकमैवैवैयस इति वरः सुष

३७

जीयस्य वंशो वंत्तति सपरमात्मा ॥ यस्य वासूर्यसि
 पस्य जगद्भवती तिकराहृदा दीप्ताः वैश्वारूढम
 यो यस्य सदृशी केशाः ॥ पृषोदरादित्वात्साधुत्वं
 तथा भवोक्तमोक्षधर्मे ॥ सूर्यचिंद्रमसौ चोन्नव
 दशुभिः केशासंज्ञितैः बोधयेन्स्वापयं शैवज
 गदुतिष्ठते पृथक् ॥ बोधनात्स्वापनं ॥ चिक्त्वात्तो
 हर्षणं भवेत् ॥ योगनिषामकृतौ रेवं कर्माभिः
 पांडुनंदनाहृषीकेशोद्दमीकानो वरदो लोकमा
 वनइति ॥ ४७ ॥ सर्वजगत्कारणं पद्मनाभो यस्य पद्मना
 भः ॥ अजस्य नाभाव ध्येकमर्पितं मिति श्रुतेः ॥ पृषोदरा

दित्वात्साधुत्वं ॥ ४८ ॥ अमराणां प्रभुः ॥ अमरप्रभुः ॥
 विद्वं कर्माक्रिया यस्य स विश्वकर्मा क्रियइति जगत्कर्मा
 विद्वं कर्म यस्य वा ॥ विश्वकर्मा निर्माणकाक्तिमत्त्वाद्वा
 विश्वकर्माः त्वष्टृसादृश्याद्विश्वकर्मा ॥ ४९ ॥ मननान्मनु
 नान्यो तोस्ति मे तेति श्रुतेः ॥ मंत्रोवा प्रजापतिर्वामनुः ॥ ५० ॥
 त्वक्षते स्तनूकरणार्थात् तृवप्रत्ययः ॥ संहारसंभये सर्व
 भूततनूकरणेन त्वष्टा ॥ ५१ ॥ अतिशयेन स्थूलः स्थ
 विष्टः ॥ ५२ ॥ पुराणं स्थविरं त्वेष्टं स्थविरस्य नामिति व
 द्वाः ॥ वयोवचनो वा स्थविरत्वात् ॥ अथ स्थविरो वि
 द्वाइत्येवं नामस्य विशेषणं ॥ ५४ ॥ कर्मैदियेर्न गृह्यत

३८

इत्यग्राहः ॥ यतोवाचो निवर्तति ध्याप्य मनसा सह
तिष्ठते ॥ ५५ ॥ तौ नूतनवत्सर्वेषु कालेषु भवतीति ज्ञाद्वय
तः ॥ त्राद्वयतं शिवमच्युतं मितिष्ठते ॥ ५६ ॥ लक्ष्मिर्भू
त्सवाचकः शब्दोऽणश्च निर्वृतिवाचकः इति स्तद्भावयोगो
च्च ॥ स्तयौरेक्यं परब्रह्म कलुइत्यभिधीयत इति व्या
सवचनात्सचिदात्मकत्वात्कलुः ॥ कलौ वर्णश्च मेयस्मा
त्तस्मात्कलौ हर्मर्जनतिवाक्यः ५७ ॥ लोहितेष्वक्षि
णीयस्य सलोहिताक्षः समावृष भोलोहिताक्षः सू
यो विपश्चिन्मनसेति मंत्रवर्णाल्लोहिताक्षः ५८ ॥
प्रलये भूतानि दिनस्तौ ति प्रतर्दनः ॥ ५९ ॥ शानैश्च यः

त्वा दुत्तमः ॥ ४५ ॥ सतिरहितत्वान्न च क्षुरादिगम्य ॥
नाप्यनुमानविषयः ॥ तद्याप्तालिंगाभावात् ॥
नाप्यनुमानसिद्धः ॥ निर्भगित्वेन सादृश्याभावा
त् ॥ नाप्यर्थापत्तिग्राह्यः ॥ तद्विद्वाननुपपद्यमान
स्यासंभवात् ॥ नाप्यभावगोचरः भावानुरूपत्वात्
अभावसाक्षित्वाच्च शब्दप्रनाणस्पनापि ज्ञात्वा
नाणमेयः ॥ प्रमाणासाक्षित्वेन प्रकाशस्वरूपस्य
प्रमाणाविषयत्वेऽप्यस्ता तद्रूपनिवर्तकत्वेन
ज्ञात्वा प्रमाणकत्वमित्यप्रमेयः ॥ ४६ ॥ हृषीकान्ती
द्विपापितेषामिहा क्षेत्रज्ञरूपमाकूयिदं द्रिया

प्राण्यदिति श्रुतेः ॥ यद्वा प्राणा न्कालात्मना द्यति
 खंडयतीति प्राणदः ॥ प्राणा न्दापयति शोषयति लु
 नातीति वा प्राणदः ॥ ६५ ॥ श्वेतज्ञः परमात्मा वा प्राण
 स्य प्राणमिति श्रुतेः ॥ मुरव्यः प्राणो वा ॥ ६६ ॥ वृद्धत
 मः ज्येष्ठः ज्येष्ठेयधिकारिवृद्धस्येवे गिडाद्वस्य ज्या
 तावद्विधानात् ॥ ६७ ॥ प्रज्ञास्यतमः श्वेतः प्रज्ञास्यः
 स्य श्वेति श्रुतेः ॥ प्राणो ज्येष्ठश्च श्वेतश्चेति श्रुतेः ॥
 प्राणो ज्येष्ठश्चेत्यधिकरणसिद्धत्वात् सर्वकारणत्वा
 द्वा ज्येष्ठः सर्वातिशायित्वाद्वा श्वेतः ॥ ६८ ॥ श्वरत्वेन
 सर्वासां प्रजानां पतिः प्रजापतिः ॥ ६९ ॥ हिरण्यमया

डां सर्वतित्वाधिरण्यगर्भः ब्रह्मा विरिवात्मना वा
 हिरण्यगर्भश्च हिरण्यगर्भः समवर्ततो ग्रेभूतस्यति
 मंत्रवर्णात् ॥ ७० ॥ भृगुर्भयस्य स भृगुर्गर्भः ७१ ॥ मायाः
 श्रियः धवः पतिर्माधवः मधुविद्यावबोध्पत्वाद्वा
 मननाध्यानयोगश्च विद्विभारत्तमाधवमिति व्यास
 वचनाद्वा माधवः ॥ ७२ ॥ मधुना मानं व्यसुरं सूदि
 तवानिति मधुसूदनः ॥ कर्त्ता मिति श्रुद्वयं चापि म
 धुना भमहोसुरं ब्रह्मणोपचितिकुर्वन् जघान पुरुषा
 तमः तस्य तात्त्वधा देवदेवदानं मानवाः ॥ मधु
 सूदनमित्याहुः ऋषयश्च जनार्दनमिति महोभारते ॥ ७३ ॥

४०

सर्वत्रा क्लितपा इदं वरः ॥११॥ विक्रमे त्रैलोक्ये तद्योगाद्विक्र
मी ॥१२॥ धनु र स्या रली ती ध न्यौ ब्रीह्या दिव्यादिनिः ॥
सलोपश्चरामः त्रैलोक्यभूतामहमिति भगवद्वचनात् ॥१३॥
मेधाबहुग्यार्थधारणसामर्थ्यसायस्या स्तिसमेधा
वी ष्यस्मायमिधास्रजो विनिरिति विनिः प्रत्ययः वच
नात्पो णिनि ॥१४॥ विचक्रमे जगद्विश्वं तेन विक्रमः ॥
विनागरडेन क्रमणं द्वौ विक्रमः ॥ क्रमणा क्रमे हेतुत्वा
द्वा क्रमः ॥ क्राते विष्कुरिति मधुनु वचनात् ॥ १५ ॥ अथ
विद्यमान उत्तमो यस्मात्स अधुन तमः यस्मात्परं नापर
मास्ति किंचिदिति श्रुतेः न त्वत्समोऽस्त्यभ्य धिक्कृत्
तोन्ये इति स्मृतेऽभ्य ॥ १६ ॥ देत्यादिभिर्धर्मैर्धर्मपितुं न शक्य

द्विगुणैः संपन्नः प्रभूतः ॥ १७ ॥ दुर्ध्वो धोमध्यमेक्ष
ति मृणामपि ककुभां धामेति त्रिकुब्धाम एकं नाम ॥ १८ ॥
एनः स पुनातियो वीरुषी नृदेवता चापुनाति तस्य वित्र
पुत्रः संज्ञायां कर्तरि चर्षि देवतयो रिति भगवत्पाणि
नि वचनादि चतु प्रत्ययः ॥ १९ ॥ अश्रुभानि निराचक्षत
नोति श्रुभसंतति ॥ स्मृतिमोत्रेण यत्पुंसां ब्रह्म तन्मा
गलं विदुरिति विष्णुपुराण वचनात्कलपाणरुपत्वा
द्वा मंगलं सर्वभूतेभ्यः उक्कृषात्तरं मंगलमित्येवं ना
मस्य विशेषणम् ॥ २० ॥ सर्वभूत नियंतृत्वा दीज्ञानः ॥ २१ ॥
प्राणान् दृष्टिं वक्ष्यति ति प्राणदः कोद्यवान्यात्कः

कल्पत्वाद्यालः ॥९२॥ प्रतीतिः प्रज्ञेति प्रत्ययः प्रज्ञा
 नं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥९३॥ सर्वाणि दर्शनात्मकानि नि
 निष्पक्षिणी यस्य सर्वदर्शनः सर्वात्मत्वात् ॥ वि
 श्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मरुवइति श्रुतेः ॥ विश्वत
 श्चक्षुर्विश्वाक्षमिति श्रुतेः ॥९४॥ न जाय इत्यजः
 न जायते न जनिष्यत इति श्रुतेः न हि जातेन जो
 ये हं न जनिष्य कदाचन ॥ क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां त
 स्मादहमजः स्मृत इति महाभारते ॥९५॥ सर्वेषा
 मीश्वराणामपीश्वरत्वा सर्वेश्वरः ॥ एष सर्वेश्वर इ
 ति श्रुतेः ॥९६॥ नित्यनिष्पन्नरूपत्वात् सिद्धः ९७॥

सर्ववस्तुषु संविद्रूपत्वात् सिद्धिः निरातिशयफलरूपत्वा
 दा सिद्धिः स्वर्गादीनां फलत्वे ॥९८॥ सर्वभूतानां कारणत्वा
 त्सर्वादिः हृद् हृत्स्वरूपसामर्थ्यान्नच्युतो न च्यवेत्ते न च्य विष्ण
 तेयः सोऽच्युतः ॥ आरक्तं जीवमच्युत्तरीति श्रुतेः ॥ विना कि
 ष्टादीति श्रुतेः ॥ तथा च भगवद्भवनं यः स्माभच्युतपूर्वे हि
 मच्युतस्तेन कर्मणि ति ॥९९॥ इति नाम्नामाद्यं कृतं व्याख्यातं ॥
 विश्वपरमात्मानारसिंहवपुः संभवो महास्वनोऽधनुः ॥ त्रिककु
 धामभुगभेदिराधर्षः संवत्सरः ॥१००॥ वर्षणात्सर्वकामा
 मां धमेषिष्ठः कात्तोयात् भूमिं व्यापादितिकपिर्वराहः वृषत्वा
 ल्कपिरूपत्वाच्च वृषाकपिः कपिर्वराहोऽथ धर्मव्यवृष इत्युच्य
 ते ॥ तस्माद्वृषाकपिं ग्राहकं रूपेण मां प्रजापतिरिति महाभारते

४२

व्यासवचनं ॥१॥ इयामितिमात्तुं प रित्तुं नडाकपते व्यासा
 न्यस्येति ध्ये मयात्मा २ ॥ सर्वबंधविनिर्गतैः सर्वयोगविनिर्मुक्तैः
 असंगो ह्यप्यपुरुष इति श्रुतेः ॥ नानाकाशोक्तोद्योगाद्वगत्याद्वा
 सर्वयोगविनिर्मुक्तः ३ ॥ वसंतिसर्वभूतान्यत्र ते क्षयमपि वस
 तीति वसुः ॥ वसुना पावक इत्युक्तो वावसुः ॥ वसुतो द्वे न ध
 नवा विना प्राज्ञास्त्यं लक्ष्येते ॥ यत्रात्मानो यस्य वसुमनाः राग
 द्वेषदिभिः कुक्षौर्मदादिरुपकुक्षौ श्रयते न वक्तुं पितं तत्तत्सन्म
 नः प्रज्ञास्तं ॥ ५ ॥ अविश्वरूपत्वात् परमात्मा सत्यः सत्यं ज्ञा
 नमगन्तं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥ मुर्तिमूर्तात्मकत्वाद्वासत्पः ॥ सच्चिद
 आभवदिति वाकरः तेन सत्येन प्राणानादित्य रूपत्वाद्वा ॥ सदि
 ति प्राणितीत्यन्यमित्यसावदित्य इति श्रुतेः ॥ सत्सु साधु

त इति दुराधर्षः ॥ १ ॥ प्राणिनां पुण्यापुण्यात्मकं क
 तं कर्म ज्ञानातीति वाक्यतश्च ॥ २ ॥ पुरुषप्रयत्नः कृतिः
 क्रियाचाहिंसा वाकृतिः सर्वात्मकत्वात् भद्राधारत
 या लक्ष्यते कृत्यति वाकृतिः ॥ ३ ॥ स्वमहिमप्रतिदि
 तत्वादात्मवान् स भगवः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति स्व
 महिम्नीति श्रुतेः ॥ ४ ॥ सुराणां देवाना मीनाः सुरे
 डाः ॥ ५ ॥ आर्त्तानामातिहरणाद्वरणं ॥ ६ ॥ पर
 मानंदरूपत्वाद्धर्मः ॥ ७ ॥ विषयस्य कारणत्वादिश्वरेत्वात् ॥ ८ ॥
 सवः प्रजायत्सकाशाद्भूतं तीति प्रजाभावः ॥ ९ ॥
 प्रकृतिरूपत्वादहः ॥ १० ॥ कालात्मना रक्षितो विक्रुः
 सयंत्सर इत्युक्तः ॥ ११ ॥ दुराधर्षत्वाद्यालवद्दृष्टीत्तुमका

४३ तिभर्मसंस्कारयनाथपितिभगवद्वचनात् १३ संहारकाले प्र
 जाः सहरन्रोदयतीतिरुद्रः रुद्रातिददाती १३ वासुद्रः
 रुद्रदुःखंकारणंवाद्रावयतीतिरुद्रः १४ इत्युच्यते तस्मा
 द्दिवःपरमकारणमिति लिङ्गपुराणे १४ ॥ ननु निद्रिरासी
 अप्येतिबहुद्रिराः ॥ सहस्रत्रिंशत्पुरुषइतिश्रुतेः १५ ॥
 विभक्तिर्लोकामितिविभुः ॥ १६ ॥ विश्वकारणत्वेन विश्वेयोनि १७ ॥
 शुचीनिश्रवणा निश्रवरे सिनामानिश्रवणीयान्यस्येति
 शुचिश्रवाः १८ ॥ न विद्यते मृतं मरणमुस्येति अमृतः
 अजरो मरइतिश्रुतेः १९ ॥ आश्वतथ्यासौ स्थापुश्चेति का
 श्वतस्थापुः २० ॥ वरः अरोहः अंको यस्येति वरोरहः व
 रमारोहणमस्मिन्निति वरोहः आरुढानां पुनरावृत्य

संभवात् पुनरावर्ततइतिश्रुतेः यंप्राप्यननिवर्तत
 इतिभगवद्वचनात् ॥ २१ ॥ महत्सृज्यविषयं ज्ञानयस्य
 समहातपाः यस्य ज्ञानमयं तपइति मंत्रवर्णीत्वा ऐश्वर्यं
 प्रजापो महदस्येति वामहातपाः २२ ॥ सर्वज्ञो गच्छती
 तिसर्वगः कारणत्वेन व्याप्तत्वात् सर्वत्र संव्येति विदं
 तिति वा सर्वविनत्वासे सर्वविज्ञो भानुत्तमेव मां तम
 नुभाति सर्वतस्य भासा सर्वमिदं विभोच्छेतीति श्रु
 तेः ॥ यदादित्यगतं तेज इत्यादि स्मृतेश्चासर्वविद्यासौ
 भानुश्च सर्वविद्वानुः २४ ॥ विश्वकसमं तादं च ते फलाय
 ते दैत्यसेनापद्रुणोद्योगमात्रेण स विश्ववसनः ॥ २५ ॥

४४

जनान् दुर्जनान् व्यर्द्धयति तितिदिनस्तिनरकादीनामप
 तीतिवा ॥ जनेः पुरुषार्थमभ्युदयनिश्रेयसलेश्च
 पाव्यत इति वा जनार्दनः २६ ॥ वेदयती वेदः तेषामे
 वानुकुं पार्थ महमज्ञानजंतमः ॥ नाशायाम्मात्मभा
 वरलो ज्ञानदोषेन भाभ्यक्ते तिभगवद्वच्यनात् ॥ २७ ॥
 यथा च देदे वेदार्थं विंदते वेतीति वेदवित् ॥ वेदां
 तल्लेदे विदेव्याह मिति भगवद्वच्यनात् ॥ सर्वे वेदाः
 ससर्वा विद्याः सत्राः स्याः सर्वे यज्ञाः सर्वे इज्यश्च वि
 ल्लुः विदुः लल्लब्राह्मणास्तत्त्वतो ये तेषां राजन्सर्वे य
 ज्ञः समाप्ता इति महारत्ने च ॥ २८ ॥ अपन्याः ज्ञानादि

ती

त्वाद्वासपः ॥ २९ ॥ समन्वात्मा मनो यस्य रागे द्वेषादिभिरदु
 षितः स समात्मा सर्वभूतेषु सम एक आत्मा वा स आत्मा स
 मन्वात्मेति विद्यादिति श्रुतेः ॥ ३० ॥ सर्वे रायर्थं जातेः परिद्विष्टः
 मितः समितसर्वे रणी द्विष्टो मितश्च स मितो वा ॥ ३१ ॥ स
 र्वकालेषु सर्वविकाररहितत्वात् समन्मयात् लक्ष्म्या सह वर्त
 ते वा समः ॥ ३२ ॥ पूजितः स्तुतः संस्मृतो वा सर्वफलंददाति
 न वृथा करोतीत्येवमोद्यः च वितथा संकल्पत्वाद्वा ॥ सत्यसं
 कल्प इति श्रुतेः ॥ ३३ ॥ हृदयारव्यं पुंडरिकं मश्रुते व्याघ्रोत्तित
 त्रौ पलभ्यतरति पुंडरीकाक्षं पुंडरीकं पुरमध्यसंस्थमिति
 श्रुतेः ॥ ३४ ॥ क्षिणी पुंडरीकाभे यस्येति वा ॥ ३५ ॥ धर्मलक्षणां
 धर्मयस्येति वृषधर्मा ॥ ३६ ॥ धर्मार्था व्याहृतिर्यस्य स वृषाक्षि

कृतश्चकार्यरूपेण अकृतश्चकार रूपेणोति कृतकृतः ३५॥
 सर्गादिषु पृथक् पृथक् भूतयश्च तस्य संति अतश्च
 तुरात्मा ॥ ब्रह्मा दक्षादयः कालस्तथैव खिलजंतवः ॥
 विभूतया हरैरेता जगत्सृष्टिहेतवः ॥ विष्णुर्मन्वादि
 यः कालः सर्वभूतानि च द्विज ॥ स्थिते निमित्तभूत
 ४५ स्पविकोरेता विभूतयः ॥ रूद्रकालो तकाद्याश्च समस्ता
 श्वैव जंतवः ॥ मन्वत्तु धर्मा प्रलयोपैता जना दन विभू
 तय इति विष्णुपुराणे ॥ ३७ ॥ व्यूहात्मानं चतुर्धा तु
 वासुदेवादिभूतिभिः ॥ सृष्ट्यादीन् प्रकरोत्येष विस्तृ
 तात्मा जना दन इति व्यासवचनात् ॥ चतुर्व्यूहः ३८ ॥

दृष्ट्वाश्च तस्योयस्येति चतुर्दृष्ट्याः ॥ नृसिंहविग्रहसा
 दृश्यत्वात् ॥ गदं दृष्ट्वा च तत् ॥ चत्वारि शृंगा इति श्रुतेः ३९ ॥
 चत्वारो भुजा यस्य स चतुर्भुजः ४० ॥ प्रकाशकत्वाद्वा
 ॥ जित् ॥ ४१ ॥ भोज्यरूपत्वात् प्रकृतिर्माया भोजनम
 च्यते ॥ ४२ ॥ पुनरुपेण भुक्ते इति श्रुतेः ॥ ४३ ॥ हिरण्य
 क्षादिन सह ते अभिभवतीति वासुदेवः ४४ ॥ हि
 रण्यगर्भरूपेण जगदादौ उल्लेख्यते स्वयमिति जग
 दादिजः ४५ ॥ न विद्यते अद्यमित्यनद्यः ॥ अपहृतपा
 न्नेति श्रुतेः ॥ ४६ ॥ विजयत ज्ञानवैराग्यश्रव्यादिभि
 गुणैर्विजयमिति विजयः ॥ ४७ ॥ यतो जयति सर्वभूता

निरवभावतः अतो जेता ॥४८॥ विश्वयो निर्यस्य विद्वद्व्या
 सौ यो निश्च तिव विश्वयो निः ४९ ॥ पुन पुनः शरीरे पुन
 स तै क्षे त्र ज रूप पो ति पुन व सु ॥५०॥ इद्र म प ग तो नु ड
 त्वे ने त्क प द्रः य द्वा उ प रि द्द्रः उ पें द्रः ॥ म मो प रि ये धे द्र
 श्च व स्त्वं पि तो गो भि री ड व रः ॥ उ पें द्र इ ति ह ल ल त्वां गा स
 ४६ ति भु नि दे व सा इ ति ह री व ड व व ना त् ॥५१॥ ब लिं वा
 भ न रू पे ण या चि त्वा ग्नि ति वा म नः ॥ स भ ज नी य इ
 ति वा म नः ॥ म ध्ये वा म न मा सी न वि द्मे वे वा उ पा स त
 इ ति मंत्र व णा त् ॥५२॥ ए व ज अ यं क्र म मा पाः प्रां भु
 र भ व दि ति प्रां भुः ॥ तो य तु प ति ते ह स्ते वा म नो भू द

भोः परि पूर्णः ॥ वि क ल उ च्ये ते व्यं गो व्य क्ति न वि द्य त इ ति
 अ व्यं गो वा ॥ अ व्य क्तो य मि ति भ ग व द्ध व ना त् ॥२१॥ वे दः
 अं ग भू ता य रू प स वे दा गः ३० ॥ वे दान् वि वा र य ति ति वे द
 वि त् ॥३१॥ आं त द क्श विः ॥ स र्व द क्श नान न्यो तो स्ति
 द्दृ ष्टे पा दि श्रु तेः ॥ क वि र्म नो पी ति मंत्र व णा त् ॥३२॥
 लो का ध्य क्षः लो का चू ष ध्य क्षे ती ति लो का ध्य क्षः स र्व
 षां लो का भां प्र था न्ये नो प द्द द्द्र ३ ॥ लो क पा त्ना दि रा णा
 म ध्य क्षः सु रा ध्य क्षः ॥३४॥ ध र्मा धि मो सा क्षा दि क्षे त
 ध नू रू पं प्र लं दा तुं त स्मा ध र्मा ध्य क्षः ३५ ॥ क त श्व का
 र्थ रू पे ण अ क्त श्व का र ण रू पे ण ति क ता क्तः ॥३६॥

अतीत्य इह स्थितो ज्ञानेश्वर्यादिभिः स्वभावसिद्धिरे
 त्यतीहः ॥५७॥ सर्वेषां प्रति संश्रुता संश्रुतः ॥५८॥
 सृष्ट्यरूपतया सर्गहेतुत्वात्सर्गः ॥५९॥ एकरूपेण
 जन्मादिरहितस्तया धृतः व्यात्मा येन सः धृतात्मा ॥६०॥
 स्वेषु स्वेष्वधिकारेषु प्रजाः नियमतीति नियमः ॥६१॥
 अंतर्गामीति यमः ॥६२॥ निःश्रेयसाधिभवेद्विनाह
 त्वाद्देवः ॥६३॥ सर्वविद्यानावेदितत्वाद्देवः ॥६४॥
 सदा विभूतस्वरूपतात्सत्ययोगी ॥६५॥ धर्मत्रा
 णाय अपुरा दीन्वीर्यवत्तद्वितीति वीरहा ॥६६॥ मा
 विद्यायाः पातिः मा धवः मा विद्या न हरेः प्रोक्ता तस्या

इन्द्रो यत्ता भवान् ॥ तस्मान्मा धवनामा सिधवः स्वा
 मीति त्रुष्टितरतिहरिवदो ॥६७॥ यथा मथुः अमृतं
 परां प्रीतीमुत्पादयति अयमपि तथेति मथुः ॥६८॥
 द्रिषाणामविषयत्वात् ॥ अत्राद्वयमस्य त्रुष्टितिः ॥
 त्रुष्टिरहितत्वाद्वितीः ॥६९॥ माया विनामपि माया
 विकारित्वान्महामाया ॥ मम मायादुरत्यतिभगवद्वच
 नात् ॥७०॥ जगदुत्पत्तिः स्थितिलया र्थमुद्युक्तत्वान्महा
 साहः ॥७१॥ बलिनामपि बिलवत्वान्महाबलः ॥७२॥
 बुद्धिमत्तापि बुद्धिमत्त्वान्मेहाबुद्धिः ॥७३॥ महादुष्टतिकार
 णं अविद्यालक्षणं विर्यमस्यति महावीर्यः ॥७४॥ महती

शक्तिः सार्थमस्य तिमहाशक्तिः १५५ महती द्युतिः बाह्या
 अंतरं वास्येति माहाद्युतिः ॥ स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः
 ज्योतिरित्यादिः ॥ १५६ ॥ इदं तदिति निदिश्युयत्र शक्यते
 परस्मै स्वयं वेद्यत्वात् तदिति निदिश्यं वपुरस्य तिष्ठानि
 दं त्रयवपुः ११ ॥ ऐश्वर्यं लक्षणं समाश्रित्य सः
 श्रीमान् ॥ १८ ॥ सर्वे प्राणी भिरमया बुद्धिरात्मा यस्य
 सोमयात्मा ॥ १९ ॥ महान्तमद्रमंदरं गोवार्धनं च भूत
 मंथने गोरक्षणावधूतवानिति माहाद्रिद्यूक ॥ ८० ॥
 महान् इन्द्रासः इषुक्षेपो यस्य समेहश्चासः ॥ ११ ॥
 क्राणविष्णुं तादेविमहीवभारेति महोभर्ता ॥ ८२ ॥
 यस्य वहा सिध्नापि निश्रित्य स तिस्रश्चो निवासः ॥ ८३ ॥

वामनः सर्वदेवमयं रूपं दृष्टायामास वै प्रभुः ॥ भूप
 दौघौः त्रिरभ्यास्य चंद्रादित्यौ च चक्षुषी इत्यादिवि
 डवरूपं दृष्टायित्वा तस्य विक्रमभूमिं चंद्रादित्यौ स्त
 तां तरे ॥ न भयं क्रममाणस्य नाभ्यां तौ समवस्थि
 तौ ॥ दिवमाक्रममाणस्य ज्ञानमूलव्यवस्थितौ
 इत्यादि प्रांभुस्तं दृष्टायित्वा हरिवंशे ॥ ५३ ॥ नमो ध्येयं
 छितयं स्य स ह्यमोघः ॥ ५४ ॥ स्मरतो मृण्वताम
 र्चितां पावनलावृचिः ॥ अस्मत्पुत्रं महीश्वरं ॥
 चिरिति मंत्रवर्णात् ॥ ५५ ॥ बलप्रकर्षदा ॥ लिखा
 दितिः ५६ ॥ अतित्यं इदं स्थितो ज्ञानेश्वर्यादिभिः

स तां वैदिकानां साधूनां पुरुषार्थसाधनप्राप्तिहेतुः स
तांगतिः ॥ ८४ ॥ न केनापि प्रादुर्भावो निरुद्धः अनिरुद्धः ॥ ८५ ॥
सुरान्मानंदयतीति सुरानंदः ॥ ८६ ॥ न वा वैधरणीं
पूर्वमविदं वैगुरुगतां गोविंदं इति तेनाहं देवैर्वाग्निभि
रभिवृत्तरतिमोक्षधर्मवचनात् ॥ गोविंदः ॥ अहं किलेंद्रा
देवानां त्वंगवर्भिर्हंसांगतः गोविंदं इति लोकास्वास्तोष्यं सि
भुवि शान्तिवत्समिति ॥ गौरेषां भुस्तथावाणीतां च विंदयत्त
भवान् ॥ गोविंदस्तु ततो देवमुनिभिः कथ्यते भवानिति
हरिर्विश्वगौर्वाणीतां विंदतीति गोविंदः कृत्तुं पापसिद्धि
शेषेण तिगोविंदोपतिः ॥ ८८ ॥ तेनैव स्वनामपि तेनैव

त्वान्मरीचिः॥ तेजस्तेजस्विनामहमिति भगवद्वचनात् ॥ ९॥
स्वाधिकारात्प्रमाद्यंतीः प्रजावैव स्वतादिरूपपादम
यितुंतीलमस्येति दमनः॥ १०॥

पूषादरादिव्यात्साधुत्वकल्पना ॥ १५॥ प्रजापतिः प्रजा
 पति ॥ १७॥ यतो मृत्युर्विनाशो हेतुरस्य न विद्यत इत्यमृत्युः ॥ १८॥
 प्राणिनां ललातं सर्वं पश्यति स्वाभादिकेन बाधेन
 तिसर्वदृक् ॥ १९॥ दिनस्तीति सिंहः ॥ पूषादरादिव्यात्सा
 धुः भृगाणां च भृगुद्रोहमिति भवद्वचनात् ॥ २०॥ ॥ ३॥
 १० तिनाम्नाद्वितीयं ज्ञातं विवृतं ॥ २१॥ वृषाकपिः पुंडरीका
 क्षोवशरो होवेद वित्तुम् ॥ ब्रह्मरूपेन्द्रो नियमो महोत्साहो
 महोत्साहो हंसः ॥ २२॥ कर्मफलेः पुरुषान्संधत इति संस्थात ॥ २३॥
 फलाभाक्ता फलभाक्ता च सचेति संधिमान् ॥ २४॥ स
 दैकरूपत्वाः स्थिरः ॥ २५॥ अक्षतिगच्छति क्षिपतीति

व्यामजः ४॥ महर्षितुं सोढुदानवादिभिर्नडावपत
 इति दुर्मर्षणः ५॥ श्रुतिस्मृत्यादिभिः सर्वेषामनुष्ठी
 र्तिं करोतीति ज्ञास्तादृक् विज्ञापेण श्रुतो येन सत्यज्ञा
 नादिलक्षणां आत्मा अतो विष्कृतात्मसुरारीणां
 निहंतृत्वास्त्रुरारिहा ॥ ६॥ समस्तविद्यानामुद्येदे
 द्युत्वात्सर्वेषां जनकत्वाद्ब्रह्मरुः ॥ ७॥ विरिंचादी
 नामपि ब्रह्मविद्यः प्रदायित्वाद्ब्रह्मरुतमः ॥ ८॥ यो ब्रह्मणे
 प्रथमो गायविंदोदिति मंत्रवर्णात् ॥ ९॥ धामन्यो
 तिनारायणपरोऽयोरिति रिति मंत्रवर्णात् ॥ १०॥ सर्व
 कामानामास्पदत्वाद्ब्रह्मधामः परंब्रह्मधामेति श्रुतेः ॥ ११॥

सत्यवचनलक्षणधर्मरूपत्वात्सत्यः तस्मात्सपर
मंवदतीति श्रुतेः सत्यस्य सत्यमिति वा सत्यः प्राणा
वै सत्यपराक्रमः ॥ १३ ॥ निमीलिते ये तो नेत्रयोगनि
द्रयाऽप्यतो निमिषिः ॥ नित्यश्रुद्रूपत्वात् नित्यरूपत
तया चानिमिषः ॥ १४ ॥ वैजयंत्याख्यां भुततन्मात्ररू
पांस्तज्जानियतं विभतीति सग्वी ॥ १५ ॥ वाचस्यतिरक्ता
रथीरिति पदद्वयमेवं नामवाचो विद्यायाः पतिः व
चसः पतिः वाचस्पतिः ॥ विद्विपार्थवृहस्पतिमि
ति भगवद्वचनात् ॥ उद्दार्थविषयाधीबुद्धिस्प
ति उद्दार्थीः ॥ १६ ॥ अग्रं प्रकृतं पदं नयति मुमुक्षु

हंस इति तोदात्म्यभाविनः ॥ संसारबंधं हतीहंसः ॥
वृषोदरादित्यात्मा ध्रुत्वं हंति गोकुतिसहस्रेषु युत्सव
हारीरेषु इति वाहंसः श्रुतिषदिति मंत्रवर्णात् ॥ १७ ॥
भो भनपतनत्वा सुपर्णः द्वा सुपर्णा सयुजेति मंत्रवर्णा
त् ॥ १८ ॥ भुज नगच्छतां उत्तमो भुजगोत्तमः ॥ १९ ॥
हिरण्यमिव कल्पार्णीनाभिरस्येति हिरण्यनाभित्वाद्वा हि
रण्यनाभः ॥ २० ॥ बदरिकाश्रमे नरनारायणरूपेणो
भनंतपश्चरतीति सुतपाः मनसश्चेन्द्रियाणां चैकाग्र्यं प
रमं पदं इति मंत्रवर्णात् ॥ २१ ॥ पद्ममिव वल्लभाभिरस्य
ति हृदयपद्मस्य नाभौ मध्ये प्रकाशनाद्वा पद्मनाभः ॥

निति अग्रणी ॥११॥ भूतागामस्येनेनृत्वात् गामणीः ॥१२॥ गच्छांतिः
सार्वतिङ्गा यिन्यस्य तिश्रीमान् ॥२०॥ प्रमाणानुग्राहको भेद
कारकस्तर्केन्यायः २१ ॥ जागद्यंत्रनिर्वहिको नेत्ता २२ ॥ उवसन
रूपेण भूतानि चक्षयतीति समीरणः ॥२३॥ सहस्राणि मूर्धनि
यस्येति सहस्रमूर्धाः ॥२४॥ विड्वत्स्यात्मा विश्वात्माः ॥२५॥
सहस्राण्यक्षीण्यस्येति सहस्राक्षः ॥२६॥ सहस्राणि पादा
न्यस्येति सहस्रपात् ॥ सहस्रङ्गीर्षा पुरुष इति मंत्रवर्णा ॥२७॥
आवर्तयितुं संसारचक्रङ्गीलमस्ये आवर्तनः ॥२८॥ संसारबं
धना निवृत्तत्वात्मा स्वरूपमस्येति निवृत्तात्मा २९ ॥ आदिवाय
विद्यया संवृतत्वात् संवृतः ॥३०॥ सम्यक्प्रमर्दयति भूतानि

साभित्तत्वाभिभाराणी सित्तो विदुः तो न वाय तनंतस्य
 जेन नारायणो स्मृत इति अथ मत्वा नाराय
 णां प्रलयति नारयत्प्रयंत्य भिसं विज्ञांतीति श्रुतेः ॥
 नारायणामयनयस्मात्तस्मान्नारायणः स्मृत इति ब्रह्म
 खवत्ते ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता अपो वौ नरसूनवः ॥ ताश्च
 यस्यायनं शोक्तं तेन नारायणो स्मृत इति मानववचन
 ५३ दानारायणः ॥ नारायणाय नम इत्यमुमेव सत्यं संसा
 रघोर विषसंहरणाय मंत्रं ॥ भू (एवं तु भद्रमस्योक्तं
 दिता तोरा गा उच्चैस्तस्माद्यदि द्वाभ्यहम् ध्वं वा कु
 रितिनार सिंहा पुतापो ॥ ४५ ॥ नयतीति त्रः शोक्तः

परमात्मा सनात्तन इति व्यासवचनमिति न ॥ ४६ ॥
 यः स्मिन्संख्यानामरूपमेवादिर्न विद्यते अतो अपसरव्य
 यः ॥ ४७ ॥ अप्रमेय आत्मारूपमस्येति प्रमेयात्मा ॥ ४८ ॥
 अतिसिद्धा तसिद्धा मतो विद्विषः ॥ विद्वत्तत्परमं नित्य
 मिति श्रुतेः ४९ ॥ त्रीष्टुक्कासनं करोतीति शिष्टकृत् ॥
 त्रीष्टुक्करोति पालयति सामान्यवचनो धातुशेष
 वचनो दृष्टः करुकाष्टान्महारणाय थातद्वदिति वा त्रीष्टु
 कृत् ॥ ५० ॥ निरंजनः ५१ ॥ सिद्धः निवृत्तः अथ
 मानत्वादथेयस्येति सिद्धार्थः सत्यकाम इति श्रुतेः ५२ ॥
 सिद्धो निष्यन्नः सकल्योस्येति सिद्धसंकल्पाः सत्यस

कल्पइतिश्रुतेः ॥५३॥ सिद्धिफलं कर्तुम्यस्याधि
 कारानुरूपेण ददातीति सिद्धिदः ॥५४॥ सिद्धः साध
 कत्वा। सिद्धसाधनः ॥५५॥ वृषो धर्मपुण्यतद्देवाहा
 दादडाहप्रभृतिसवृषवाहः राजाहः सखिभ्यश्च
 ५४। जितिसमासांतः सयस्या स्तोति वृषादीः ॥५६॥
 वर्षत्येष भक्तभ्यः कामानिति वृषभः ॥५७॥ यास्कं मोक्षं
 विष्णुविचक्रमणादिति अतः विष्णुः ॥५८॥ वृषरूपानि
 सोपानपर्वणाहुः परमधाम अफरुक्षोरिति अतो
 वृषवः ॥५९॥ प्रजावर्षातिवोदरमस्य तिरुवृषोदरः ॥६०॥
 वर्धयतीति वर्द्धनः ॥६१॥ प्रपेवसेपणवर्द्धयंत इति

हिरण्यगर्भादिरुपणादिविधैर्भवति विष्णुः ॥ नित्यं वि
 भुमिति मंत्रवर्णात् ॥४०॥ सत्करोति पूजयतीति सत्क
 र्ता ॥४१॥ पूजितैरेष पूजितत्वात् ॥ सत्कृतिः ॥४२॥
 न्यायप्रवृत्ततया साधुः साधयतीति साध्यभेदाद्यनु
 पादानात् साध्यमात्रसाधको वा ॥४३॥ जनान् संहारम
 येन आपहुते अपनयतीति जहुः ॥ जहाति अविदुषो भ
 क्ता न्येतपरिमिति वा जहुः ॥४४॥ नरत्मात्मा ततो जाता
 निष्पाकमादीनि नारायणित्वा निकार्याख्ययनकारण
 तमनाव्याप्नोति अतश्च तान्पस्यायनमिति नारायणः य
 ज्ञं किंच जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते पिवा ॥ अतर्बहिः श्रूय त
 त्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थित इति मंत्रवर्णात् ॥ नाराजा

५५

दयत्वात्मनः स्वरूपं मायये तिवसुः धन्तरिक्षे
वचसतिना न्येने तिसाधारणे न वसेन न वा त्वसुः
दीपमानं तद्वपि सावेति वा वसुः वसुरन्तरिक्षे
सदिति श्रुतेः ॥ ७० ॥ एवमस्य न विद्यत इति
नेकरूपः ॥ अनेकरूप इत्ये इन्द्रो मायाभिः पुनरुप इ
यत्त इति श्रुतेः ॥ जोतीषिविष्णुर्भुवनानि विष्णुरिति
विष्णुपुराणे ॥ ७१ ॥ बृहन्महद्ब्रह्मधातुं तन्निष्पन्नं विष्णुद्वारा
रूपमस्येति बृहद्ब्रह्मपुः ॥ ७२ ॥ अथ यः पञ्चावः तेषु प्र
ति तिष्ठति यज्ञा रूपेणेति त्रि पि विष्णुः यज्ञमोति
यज्ञो वै विष्णुः पञ्चावः त्रि पि यज्ञ एव भूषु प्रसि

विष्णुर्लोति श्रुतेः ॥ अथ यो रज्जुमयस्तेषु निवि
ष्ट इति वा त्रि पि विष्णुः त्रोत्पाद्वेत्यात्यं तपो गाञ्च
त्रोत्पाद्वपरिचक्षते ॥ तत्पानां दक्षणाञ्च वमि
मयो रज्जुमयो मताः तेषु प्रवेत्ता दिवेक्काः ॥ त्रि
पि विष्णु इहोच्यते ॥ ७३ ॥ सर्वेषां कर्मानुशील
तात्मा कर्तृनः ॥ ७४ ॥ अहं इन्द्रः प्राणबलं तेजः
त्रोयदि यो गुणः द्युतिः दीप्तिः तान्धारयती
ति योजसे जोद्यति धरः न पयना ॥ जसे ज
इति नामद्वयं बलं बलवता मास्मिते तस्ते ज

॥ खिनाम भित्ति भवद्वयनात् ॥ ज्ञानलक्षणं
 द्युतिधारयतीति नित्यं तिष्ठति ॥ ७५ ॥ प्रकाशः
 स्वलक्षणः ॥ आत्मा प्रकाशः ॥ ७६ ॥ सवि
 त्तादिभिर्विश्रुतिभिः विदुः प्रतापयतीति प्र
 तापनः ॥ ७७ ॥ धर्मज्ञानवैराग्यादिभिरुपेतत्वा
 दंत्यः ॥ ७८ ॥ स्पष्टमुदात्तमोकारलक्षणं
 क्षरमस्येति स्पष्टा हरः ॥ ७९ ॥ क्रूरयजुः साम
 लक्षणो मंत्रः ॥ मंत्रवोध्यत्वाद्दामंत्रः ॥ ८० ॥ स
 सारदुःखतिग्मा भूतापत्तापितचेतसां ॥
 चंद्राभूरिपवाल्हादकरत्वाच्चंद्राभूः ॥ ८१ ॥ भास्वर

यथर्थात्मानः ॥ ८२ ॥ इदं वर्धमानोऽपि पृथगेवावतिष्ठति
 इति विभक्तः ॥ ८३ ॥ श्रुतयः सागरद्वयनिधीयंतीति
 सागरः ॥ ८४ ॥ शोभनाभुजा जगदक्षराब्जस्येति सुभु
 जः ॥ ८५ ॥ पृथिव्यादीन्पि धारकाणि अन्ये धरि
 यितुमशक्यानि धारयन्न केनापि धार ईकुं शक्य
 इति दुर्धरः ॥ मुमुक्षुभिः दुःखेन ध्यानसमये हृदयधा
 रयति इति वा दुर्धरः ॥ ८६ ॥ यतो निःसृता ब्रह्ममपीवा
 कस्माद्वाग्मी ॥ ८७ ॥ गमहाश्वासाविंश्येति मेहेद्रः ॥
 इन्द्रवराणां मीनवरः ॥ ८८ ॥ वसुध्वनददातीति वसुध्वः
 अपचो वाग्वसुधां रज इति श्रुतेः ॥ ८९ ॥ वरात्येषा

श्रुतेः ॥८॥ सत्या न विसर्वाः धर्मज्ञाना दयोगुणाः ॥
 सक्रमश्चयस्वसः सत्यधर्मपरोक्रमः ॥९॥ भूतभव्यभव
 तां भूतग्रामाणां नाथ इति नाथसे उपतपत्या आस्तेतेषा
 मभिलक्षितेऽप्यप्या आस्तइति वा भूतभव्यभवनाथः ॥१०॥
 पवत्ते इति पवनः ॥ पवनः पवतामस्मीति भगवद्वचना
 त् ॥११॥ पावयतीति पावनः भीषास्माद्वातः पवत्तइति
 श्रुतेः ॥१२॥ अन्नान्प्राणनात्मत्वेन करोतीति जीवो नलः ॥
 अन्नान्करोतीति अनलत्वेर्गंधवा विनो नभूपूर्वाद्वा ना
 लं पर्याप्तमस्य विद्यइति वानलः ॥ अगंधमोरसमि
 ति श्रुतेः ॥ अनित्येनेन लोको वानलः ॥१३॥ कामान्बुह
 सिमुमुक्षणां भक्ताना मितिकामहा ॥१४॥ सत्यानां कामिनां

कामान्करोतीति कामकृत् कामस्य प्रध्वंसजनकत्वेन
 वा कामकृत् ॥१५॥ अभिरूपतमः कांतः ॥१६॥ काम्यसेमा
 श्चकांक्षिभिरितिकामः ॥१७॥ भक्तानां कामान्प्रकर्षेण
 ददातीति कामप्रदः ॥१८॥ प्रकर्षेण भवनाद्यभूः ॥१९॥
 युगादेः कालभेदस्य कर्तृत्वाद्युगादिकृत्ः युगादिनामां
 भकरोतीति युगादिकृत् ॥२०॥ इति नाम्नां तृतीय
 भागविबृत्ती संधाता धामन्यायः संप्रमर्दनः सत्कृत् ॥
 चिर्वर्धनो नैकरूपश्च द्रोभुः पवनः ॥ युगानि कृतादी
 नि व्यावर्त्यति कालानोत्तमस्माद्युगावर्तः ॥२१॥ एक
 मायाना विद्यते बह्विमाया बहतीति नैकमायः ॥ नलो

पानभूतिनलोपोनभवति ॥ अकारानुबधरहितस्या
 विनकारस्य प्रतिषेधाच्चो विद्यमानत्वात् ॥ २ ॥ कल्प
 ते सर्वगसनाम्न हृदयानमस्येति महाशानः ॥ ३ ॥ सर्व
 सांबुध्याद्रियाणां प्रगम्यः प्रदृश्यः ॥ ४ ॥ स्फूर्तस्तेषु एव
 ५८ स्फूर्तमस्येति व्यक्तरूपः स्वयंप्रकाशात्वाद्यो गिनां व्य
 क्तरूप इति वा व्यक्तरूपः ॥ ५ ॥ सहस्राणि सुरासीणां
 पुद्गलीनां दिनाजयतीति सहस्राजित् ॥ ६ ॥ सर्वभू
 तानि युद्गलीनां रिषु सर्वत्रा चित्यत्रा क्लितया ज
 यतीति अग्रंतं जित् ॥ ७ ॥ परानंदात्मनेन प्रियः य
 ज्ञेन पूजितवाहः ॥ ८ ॥ सर्वेषां मंतपर्या मिलेन न विद्वि

द्युतिसाधम्याद्रिस्करद्युतिः ॥ ९ ॥ मध्यमानेपयोनि
 धावमृतांशुश्च हस्तस्य उद्गोयस्मात्सोमृतांशुद्वयः ॥ १० ॥
 भातीति भानुः तमेव भांतमनुभातीति श्रुते ॥ ११ ॥ तत्रा
 इव विदुर्लक्ष्मस्य सत्रात्रा विदुश्च हस्तद्वयजान् पुष्कली
 ति तत्रात्रा विदुः पुष्कलामिचौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसा
 त्मक इति ॥ भववद्वचनात् ॥ १२ ॥ सुराणां देवानां त्रो
 भनदात्तृणां ईश्वरः सुरेश्वरः ॥ १३ ॥ संसाररोगभेष
 जलोदौषधः ॥ १४ ॥ जगतां समुत्तरणादसंभेदकर
 त्याद्वासेतः ॥ सेतुवद्गणाश्रमादीनामिति जगत्तः से
 तुः ॥ एष सेतुर्विधरणार्थां लोकानामसंभेदोयति

स्येकतर्हि तेषां पुरुषाणां कर्तायस्यैतत्कर्मसि वेदि
तव्य इति श्रुतेः ॥ क्रोधकृता देवादिनां कर्ता छिदक इ
त्येवं चानामक्रोधकृत्कृत्ति ॥ ५५ ॥ विश्वेषामात्मा ब्रह्मस्यै
न विश्वे बाह्वो यस्पति विश्वतो बाह्वो वायस्पति विश्व
तो वाहुः विश्वतो वाहु रिति श्रुतेः ॥ ५६ ॥ महती पूजां ध
रणी वा धरतीति महिधरः ॥ ५७ ॥ षडभावविकार
हितत्वादच्युतः ऋगुक्त्वसंज्ञिवमच्युतमिति महिधरः
श्रुतेः ॥ ५८ ॥ जगदुत्पत्त्यादिभिः कर्मभिः प्रथितः ॥ ५९ ॥
सूत्रात्माना प्रजाः प्रापायतीति प्राणावाः पदस्मी
ति वेदा इवीः गवायुवगितमसूयमिति श्रुतेः ॥ ६० ॥

द्विषयतइत्यविशिष्टः॥वि-क्षिप्यतरुतिक्षिप्योवा॥९॥
 ।क्षिप्यानां विदुषामिष्टःक्षिप्यः॥क्षिप्या इष्टाःप्रस्पेतिवा॥
 प्रियोहिज्ञानित्योत्तर्यमितिश्रवावद्वचनात्॥ शिष्टेरि
 ष्टइतिवाक्षिष्टः॥१०॥क्षिरवदुःकलापो स्यात्लेकरण
 मस्तीति।क्षिरयंटीकत्वापीगोपेवेषपरः॥११॥यितोन
 तिभूतानिमापयात्वतो नहुषः॥१२॥कामानां वर्यणादि
 षाधर्मःनृषादिभगवाधर्मःस्मृतोलोकेषुभरतर्षभ॥
 नैधुंठिकपदाख्यातैर्विद्विमावृषमित्कतेतिमहाभार
 ते॥१३॥साधुनां क्रोधंतीति क्रोधहा॥१४॥असाधु
 षु क्रोधं करोतीति क्रोधहृत्क्रियतरुति कर्मजगत

४१
+ द्वा नारायणः ॥ नारायणाय नमः इत्यमुमेतत् सत्यं
संसारघोरविषसंहरणाय मंत्रं ॥ भृणवत्तुद्रमसपे
मृदितास्तरागाउद्यैस्तरामृदिताभ्यहमूर्ध्वबाहु
रिति नारसिंहपुराणे ॥ ४५ ॥ नयतीति नरः प्रोक्तः
परमात्मा सनातन इति व्यासवचनमिति नरः ॥ ४६ ॥
यस्मिन् संख्यानामरूपे भेदादिर्न विद्यते तत्रैतत्तत्र
संख्येयः ॥ ४७ ॥ अप्रमेयं व्यात्मा स्वरूपमस्येति च
प्रमेयात्मा ॥ ४८ ॥ अति ते सर्वमत्तो विद्मः ॥
विदुवतः परमं नित्यमिति श्रुतेः ॥ ४९ ॥ त्रिविधा सना
तरोतीति त्रिविधत् ॥ त्रिविधान्येति पालयति

सामान्यवचनोपात्तुः शेषवचनोदधः कुरका
नमहारणाय यातद्धित्तिवात्रिहस्तम् ॥ ५० ॥

छदः पुरुषो वेद पुरुषो महा पुरुष इति बह्वेपि निषदुः
 काश्च त्वारः पुरुषाव्यूहाश्च स्पेति चतुर्विहः ॥६७॥
 आश्रमणां चतुर्णां विधानं च यथास्तु कारिणां मयमेव
 तिरिति चतुर्गतिः ॥६८॥ गतौ द्वेषादिरहितं चतुरं मन
 त्यात्मस्येति मनोबुद्धेर्देहाच्चित्तुर्वयं भवत्कथं तस्मा
 दिति चतुर्भविः ॥७०॥ यथा वेदेति चतुर्णां विद्वानाम
 र्थमिति चतुर्वेदविः ॥७१॥ एकपादेऽस्येति एकपात्पा
 दादस्य विष्णो भूतानोति श्रुतेः ॥ विष्णो ह्यमिदं लुप्तं
 मेकां केन स्थितो जागदिति भगवद्वचनाच्च ॥७२॥
 इयं भवत्कथं तस्मादिति चतुर्भविः ॥७३॥ संसार
 चक्रस्य सम्यगावर्तक इति समावर्त ॥७३॥ सर्वत्र

च मानवान् भवतः कुतो पीतिथि निवृत्तात्मा ॥ निवृ
 त्तः आत्मा मनो विषयेभ्यो स्पेति वा निवृत्तात्मा ॥७४॥
 जेष्ठं नडा कथं तदिति दुर्जयिः ॥७५॥ भये हेतुत्वादस्या
 ज्ञानातिश्रुमतीति दुर्जयिः ॥ भयादस्याग्निस्तप
 ति भयास्तपति सूर्यः भयादिद्वाग्वायुश्च भूत्वा
 यतिर्यन्म इति मंत्रयणात् ॥ महद्भयं यज्जमुद्यतमि
 ति च ॥७६॥ दुर्लभया भक्त्या लोभ्यत्वा दुर्लभः जन्म
 तरसहस्रेषु तपो ज्ञानश्रमादिभिः भक्त्याणां क्षीणपा
 पाभां कृते भक्तिप्रजापत इति व्यासकथनात् ॥ भक्त्या ल
 भ्यश्च न न्यति इति भगवद्वचनाच्च ॥७७॥ दुःखेन गम्यते ज्ञाय

तदिति दुर्गमः ॥ ७८ ॥ अंतरायप्रतिहेतुः शब्दादवाप्यत इ
 दुर्गः ॥ ७९ ॥ दुःखेनावार्यते चित्तो गिभिः समाधवि
 ति दुर्गावासः ॥ ८० ॥ दुरारिणो दुर्गमिनो दानवादपस्ता
 न्द्रहंतीति दुरारिहा ॥ ८१ ॥ को भनैरेगैर्येपित्वाद्यभांगः ॥ ८२ ॥
 लोकानां सारं गयद्ब्रह्मतितिलोकसारगः ॥ लोकसारः
 प्रणावः तेन धृतिपतव्य इति लोकसारगः ॥ अक्षेष्टदरा
 दित्वात्साधुत्वं ॥ ८३ ॥ प्रजापतिलेकिनभ्यतपदिति
 भ्रुतेः ॥ को भनस्तुं विस्तीर्णः प्रपंचोस्येति सुतंतुः ॥ ८४ ॥
 समेव तंतुवद्भूति छेदयतीति वातंतुवद्भूतः ॥ ८५ ॥ इन्द्र
 स्य कर्मविक्रमस्येति वा इन्द्रकर्मणि ऐश्वर्यकर्मस्यर्थः
 महंति विषदादो निभू ता निवूर्मणि कृपाणि यस्य

२

अष्टम

नात्प्रग्रहशब्दस्य साकत्वं ॥ ६० ॥ स्तवेदो सर्वाणि नि
 गृह्णातीति निग्रहः ॥ ६१ ॥ विगतं धनं संतो विदोता
 स्पेति व्यग्रः ॥ भक्तानुग्रहे व्यग्र इति भक्तजनानामभी
 ष्टप्रदो नैष व्यग्र इति वा व्यग्रः ॥ ६२ ॥ चतुःशृंगोत्तैकशृ
 गः चत्वारि शृंगा इति मंत्रवर्णितः ॥ ६३ ॥ निगदे मंत्रेणा
 ग्रेजापत इति निशब्दलोपं कृत्वा गदाग्रजः गयद्वा ग
 दाभ्यामभीवा सुदेवस्यावरजः तस्मादिग्रेजात इति
 गदाग्रजः ॥ ६४ ॥ चतस्रो मूर्तयो विराट् सुभाष्या कृत
 तुरीयात्मनोस्येति चतुर्मुर्तिः ॥ ६५ ॥ चत्वारो वाहवोस्य
 ति चतुर्बाहु रिति वा सुदेवकृते ॥ ६६ ॥ चत्वारो रपुरुषः

शतव्याख्या

रानाभिरस्पतिरुननाभः ॥ १३ ॥ त्रिभुवनलोचनयै न ज्ञानं च न
 स्पेति सुलोचनः ॥ १४ ॥ ब्रह्मादिभिः पुण्यते मरुर्न नीयत्वा
 त्र अर्थः ॥ १५ ॥ वाजमनं मन्त्रार्थिनां स नोति ददातीति वा
 जसतः ॥ १६ ॥ प्रलयकाले भृंगवान्मत्स्यवित्रोपरुपी
 भृंगी मत्स्यश्च ॥ १७ ॥ सर्वविषयं ज्ञानमस्पेति सर्व
 वित्तमाभ्यंतरान्नागादौ न्वाद्यनूदिरप्याक्षादीन्
 दुर्जयान् जेतुं श्रीकृष्णसेवित्वा यौ ॥ अज्ञाविनिरित्य
 धिकोरदक्षीत्वादिपाणिनिष्यनादिनिप्रत्ययस्य
 र्वविद्यासौ जायते क्व नाम वा ॥ १८ ॥ अतिक्वापि नो
 री न त्तितायेन जयति जयहेतुरिति वा जयंत ॥ १९ ॥

विद्वो अवयवाः सुवर्णसहस्रा अस्पेति सुवर्णविंदुः ॥
 व्याघ्रपाखा सर्वा एव सुवर्णद्वितीकृतेऽत्रोभनोवर्णा
 अक्षरविंदुश्च भवेयस्मिन्समं चात्मा सुवर्णविंदुः ॥ २० ॥
 इति नाम्ना मधुसूतं विवृतं ॥ २१ ॥ सत्तानलो नेकमूर्तिस्तद्
 रहा त्रिकोणधारिनिगदश्चतुर्वेदवित्तादुता तहासुंदरः
 रागद्वेषादिभिः त्रिधादिविषयेश्च त्रिधागारिभिश्च न क्षो
 भ्यति अक्षोभ्यः ॥ २२ ॥ सर्वपावागीश्वराणां ब्रह्मादीनां
 मपि इदं सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ २३ ॥ अवंगद्युतदानं दं
 विभ्रम्य मुरवमासत्तति महाहृदः ॥ २४ ॥ गतवदस्पमा
 यामहतीदुरत्ययेति महागर्तः मम मायादुरत्ययेति
 भगवद्वचनात् ॥ अथवा गतं त्रिधा रथपर्यायः निरुद्ध

उत्तरस्तस्मान्महारथो महागर्तः ॥ १ ॥ महारथत्वमस्पृश
 द्विमहाभारतादिषु ॥ ४ ॥ कालत्रयानवच्छिन्नस्वभावत्व
 माहाभुतः ॥ ५ ॥ सर्वभूतान्यस्मिन्निधायंत इति महाश्रु
 सौमिधिश्वेति महावीर्यः ॥ ६ ॥ कुण्डरणीभारवितारणकु
 र्वन्मोदयतीति कुमदः ॥ ७ ॥ मंदिरांतणीजिर्थः ॥ ८ ॥ कु
 दपुष्पतुल्यानिभुद्धानिलातिआदतईति वारालयेवृ
 त्तैकत्वस्मरणालकुंदरः ॥ ९ ॥ कुंदरादरपामासदिरण्याक्ष
 णिद्यासया ॥ १० ॥ नारदरूपमारुहयेति वाकुंदरः ॥ ११ ॥ कुंदो
 पमसुंदरांगलात्स्वेच्छतया स्फुटिकवत्तु निर्मल इति
 कुंदः ॥ १२ ॥ कुंदधिवीकुंडपपायददविस्तिवाकुंदः सर्वपाप
 विनाशोपवाजिमधेनेवैश्वानूतस्मिन्पद्मे महादान

४

॥ १ ॥ ति महाकर्म ॥ २ ॥ कृतकर्मैव न कर्तव्यं किंचित्कर्म
 स्पविद्युत्तरति कृतकर्म ॥ ३ ॥ धर्मात्मिकं कर्म कृतवानि
 तिया कृतकर्म ॥ ४ ॥ कृतो वेदात्मकः आगमो नेने
 ति कृतागमः ॥ ५ ॥ अस्पृशमहत्तोभूतस्य निश्चसितमेतदि
 ति श्रुतेः ॥ ६ ॥ उल्लेखं भवो जन्मरेच्छपाभजतईति
 वा उल्लेखः ॥ ७ ॥ उल्लेखमपगतं जन्मास्पृशमस्तकारणत्वा
 दिति वा उल्लेखः ॥ ८ ॥ विश्वतिज्ञा यिरेरो भाग्यज्ञाति
 त्वात्सुंदरः ॥ ९ ॥ सुकुमुनेतौ तिसुंदरः ॥ १० ॥ पुषोदरादित्वा
 सरूपत्वं ॥ ११ ॥ आर्द्रभावस्य वाचकः सुंदरः ॥ १२ ॥ कृत्वा
 कर इत्यर्थः ॥ १३ ॥ रत्नकोद्वेनकोभालक्ष्यते रत्नवत्सु

रानाभिरस्पतिरुजनाभः ॥ १३ ॥ त्रिगोभनं लोचनं यै न ज्ञानं च न
 स्पे तिसु लोचनः ॥ १४ ॥ ब्रह्मादिभिः पुज्यते मे र्वनीयत्वा
 त् अर्चः ॥ १५ ॥ वाजमनं मन्त्रार्थिनां स नोति ददातीति वा
 जसने ॥ १६ ॥ प्रलयकाले मृगवान्मत्स्यविशेषरूपी
 मृगो मत्स्यश्च ॥ १७ ॥ सर्वविषयं ज्ञानमस्येति सर्व
 वित्तुमाश्रयंतरान्तागादीन्वाद्यनूदिरप्याक्षादीन्
 दुर्जयान् जेतुं शीलमस्येति जयौ ॥ अजो विनिरित्य
 धिक्कोरदक्षीत्वादिषाणि निष्पन्नादि निप्रत्ययः स
 र्वविद्यासौ जयौ तेषां नामवा ॥ १८ ॥ अतिक्वायिनो
 रीन त्क्रायेन जयति जयहेतुरिति वा जयंत ॥ १९ ॥

विद्वो अवयवाः सुवर्णसहस्रा अस्पे तिसुवर्णविंदुः ॥
 व्याघ्रपवाखा सर्वग्वसुवर्णद्विती श्रुतेः त्रिगोभनो बणा
 अक्षरविंदुश्च भवेयस्मिन्समं चात्मा सुवर्णविंदुः ॥ २० ॥
 इति नाम्ना मधुसूतं विवृतं ॥ २१ ॥ सत्तानलो नेकमूर्तिरहो
 रहा त्रिकोक्धारनिग्रहश्चतुर्वेदवित्पादुरा तहासुंदरः
 रागोद्वेष्टादिभिः डाब्दादिविषयेभ्यः त्रिक्कारिभिश्च बद्धो
 न्य इति अक्षोभ्यः ॥ २२ ॥ सर्वेषां वागीश्वराणां ब्रह्मादीनां
 मपि इन्द्रः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ २३ ॥ अवंगह्युत दानं दं
 विष्णुसुखमासत्त इति महाहृदः ॥ २४ ॥ गतं वेदस्य मा
 यामहती दुरत्ययेति महागतः ममभाषा दुरत्ययेति
 भगवद्वचनात् ॥ अथवा गतं डाब्दार्थपर्यायः निरुद्ध

अथवा ॥ निलै नलेर्गहनाथान्कप्रत्ययांतादुपमोर
 हितो निलः ॥ १२ ॥ स्वात्मामृतरसमश्नातोतिअमृताः ॥
 एवंरूपानंदानुभवादमृताः ॥ मथितममृतंसुराना
 दापित्वा स्वयं व्याश्नातोत्यमृताः ॥ अमृताः ॥ अनश्व
 रीअनश्वरफलत्वेनवांछाह्याः ॥ अत्येतिवाअमृताः
 ॥ १३ ॥ मृतमरणंतद्दीर्घितंवपुरस्येत्यमृतवपुः ॥ १४ ॥
 सर्वजानातोतिसर्वज्ञः सर्वज्ञः सर्वविदितिक्रते ॥ १५ ॥
 सर्वतोक्षिडिरोमुखमिति भवावद्वचनात्सर्वतोमु
 खः ॥ १६ ॥ पत्रपुष्पफलादिभिर्भक्तिमात्रसमर्पितसु
 खेनलभ्यतइतिसुलभः ॥ पत्रेषुपुष्पेषुफलेषुमूलेषु
 कीतलाभेषुसदैवरात्सु ॥ भक्त्येकलभ्येपुस्तुपुरोपा

मुक्त्येकथंनक्रियतेप्रयत्नइतिमहाभारते ॥ १७ ॥
 कोभनंव्रतयतिभक्तेभोजनान्निवर्तयत्तइतिवा
 सुव्रतः ॥ १८ ॥ अनन्याधीनसिद्धित्वात्सीद्धः ॥ १९ ॥
 सुरात्रवाग्वास्यडात्रवः तावज्जयतोतिडात्रुजित् ॥ २० ॥
 तापनात्सुरडात्रुणां डात्रुतापनः ॥ २१ ॥ अन्यकुअवीकु
 रोहितसर्वेषाम्परिवर्तमानइतिन्यगोधः ॥ २२ ॥
 दरादित्वात्तदस्यधः सर्वाणिभूतानिन्यकुलत्यानि
 जमाययात्रावृणोमिकृणधिइतिवान्यगोधः ॥ २३ ॥
 पृषोदरादित्वात्तदस्यधः सर्वाणिभूतानिन्यकुलत्यानि
 निजमाययात्रावृणोमिकृणधिइतिवान्यगोधः ॥ २४ ॥

ध्वरादुद्धतः कारणत्वेन ति उद्धरः गणेशो दरा दित्वा
 देवोकारो देवाः यद्वा उद्धरमन्नाद्यं तेन तदात्मना वि
 श्वं पोषयन्नुद्धरः ॥ क उवाच ॥ आनाद्यमुद्धर इति श्रुतेः
 उद्धर्मनं तनात्मता विश्वं पोषयन्नुद्धरः उद्धर्तुं दु
 र इति श्रुतेः २३ ॥ श्रुचोऽपि न स्थानेति श्रुचस्तुः कुर्ध्वमुक्ता
 मथः क्षारयमश्च एषं प्राहु रव्ययमिति भगवद्वचना
 त् ॥ कुर्ध्वमुक्तो वा कुडाश्वा एषोश्चथः सनात्तन इति
 श्रुतेः ॥ २४ ॥ चाणुरा नामानं आध्र मिषु दित्वाति
 ति चाणुराः ध्रनिषुद्धनः ॥ २५ ॥ अनन्ता गिष्वा च विषय
 स्पस सहस्रचिः ॥ द्विसूर्यसहस्रस्य भवेद्युगं पदु
 छिताय दीप्ति भगवद्वचनात् ॥ २६ ॥ सप्त जिह्वाः सप्त

दक्षिणां भृगुनंदन ॥ मारीचापे ददीप्तीतः कक्षपापवस्तुं ध
 रां इति हरिवंशो ॥ कुंभपृथिवी रवं डयति वा कुंभः ॥ कुंभोद्धनं
 धिवीश्वरा लक्ष्यते ॥ निःक्ष विद्यां यश्चकार मेदिनीं धने
 कुंभो बाहुवनं तथा छिनत् ॥ यकार्तवीर्यस्य स भागवित्
 मोममास्तु मांगल्य विबुद्धे य हरिः ॥ इति विबुद्धेर्भ ॥ २७ ॥ पर्व
 त्यवदध्यात्मा दित्वा पत्रयं डामयतीति सर्वकामान भिवर्ध
 तीति पर्वव्यः ॥ २८ ॥ स्मृतिमोने ण पुनातीति पावनः प
 वनः पवतामस्मीति भगवद्वचनात् ॥ २९ ॥ इलमि प्ररणा
 वरोतीति इलः ॥ तद्गदित्वा दनिलः ॥ इलति स्वपती
 ति इलः ॥ तद्विपरितं नित्यबुद्धस्वरूपत्वा दनिलोवा ॥

अथवादेहेसंस्थानलक्षणाम् । छिंसांगावयवा
 मूर्तिस्तद्रहितममूर्तिः ३० ॥ अद्यं दुखं पायं च तत्
 द्वयमस्य न विद्यत इत्यनघः ॥ ३१ ॥ प्रमात्रादिसा
 क्षित्वेन सर्वप्रमाणागोचरत्वा । चित्तपीतुमडाक्य
 त्वादेचित्यः ॥ ३२ ॥ असन्मार्गवर्तिनां भयं करोति
 तिभयकृत् ॥ भक्तानां भयानि कृततीतिभयकृद् ॥ ३३ ॥
 सन्मार्गवर्तिनां वर्णाश्रमाचारवत्तां भयानि ना
 डायतीतिभयनाडानः वर्णाश्रमाचारवत्तापुन
 र्णिणपरः पुमान्विकुरार । ध्येत्ते पंथानान्यस्तेतोष
 कारक इतिपराडारक्यनात् ॥ सेरा । धितत्वा

द्वयं नाशयतीतिभयनाडानः ॥ ३४ ॥ सोक्ष्माम्नातिशयका
 लित्वादणुगरेषापुरात्मानेत्तसावेदितव्य इतिमंत्रवर्णा
 त् ॥ ३५ ॥ बृहत्वाद्दणुत्वाच्चमृत्बृहत् । महतीमहीयानि
 तिश्रुतेः ॥ ३६ ॥ अस्थूलमित्यादिनाद्रव्यत्वप्रतिषेधात्कृत्ताः ॥ ३७ ॥
 स्थूल इत्यपचर्यते ॥ ३८ ॥ सर्वात्मित्वात्सर्वरजस्तमसां सृ
 ष्ठीस्थितिप्रलयकर्मस्वपिष्टात्तूनत्वाद्गुणशून्यत् ॥ ३९ ॥
 परमार्थसौगुणाभावा । निर्गुणः साक्षीचेताकेवलोनि
 र्गुणश्चेतिश्रुतेः ॥ ४० ॥ आब्दादिगुणहीनत्वान्निरतिश
 यसूक्ष्मत्वान्निसम्बद्धसर्वगतत्वात् । तिवाप्रतिबध्नु
 र्मेजातं न तर्कतोपिडाक्यं कर्तुं अतएव महारूपवद्विदोऽप्यर्था

महाच्छुचि रिति आपस्तम्बः ॥४१॥ पृथिव्यादीनां धारका
णामपि धारकत्वान्नेकेन विश्रुतं पतति अथुतः ॥४२॥ यद्ये
वमयकेन धार्यतरं त्यागां कदाहस्वेन आत्ममेव धार्यतरं
त्यागां कदाहस्वेन आत्ममेव धार्यतरं तिस्रस्तुतः ॥४३॥ स भ
गवः कस्मिन्नातिष्ठित इति स्वमहिम्नीती श्रुतेः ॥४३॥ सुदु
हो भनं पद्मोदरताम्रां भिरूपममलमास्पमस्येति स्वास्यः
वेदात्मको महान्छंदोराशोस्तस्य मुखान्निर्गतिः ॥ पुस्तकं धा
पेदकार्यमिति वा ॥ अस्पमहो भूतस्फुलिः श्वसितमेतदि
त्यादि श्रुतेः ॥४४॥ अन्यस्फुलिं नो वंशः पाश्चात्तः अस्पव
ंशं प्रपंचः सर्वंशः प्रागेव न पाश्चात्त इति प्राग्वंशः ॥४५॥
वंशं प्रपंचयद्रूपं रूढे दपयन्वा वंशवर्धनः ॥४६॥ अनंत

तोतिसप्तजिह्वः ॥ कालीकरालीवमनोजवत्सुखो
हितायात्सुधुम्भवणाः ॥ स्फुलिगिनी विश्वमुखो
चिद्विलासायमाना इति सप्तजिह्वा इति मृदुं ॥२०॥
सत्यएधा सिद्धिलयो स्येति सप्तैधाः ॥ अग्निः समस्त
अग्नेसो मिथः सत्यजिह्वा इति मंत्रवणात् ॥२१॥ स
त्ताश्वावाहनानियरेयति सत्यवाहनः ॥ आदित्यस्य
सनामा एकोवा अश्वोवाहनमस्येति सप्तवाहनः ॥
एको अश्वोवाहति सप्तनामा इति श्रुतेः ॥२२॥ मूर्तिर्ध
नरूपं धारणसमर्थं चराचरलक्षणताभ्यां भित्तया
भ्यो मूर्तिरिजायतेति श्रुतेः ॥ तद्रहितस्य इत्यमूर्तिः ॥

द्यागीयोगः समाधिः सहि स्वात्मनि सर्वदा समाधत्ते स्व
 मात्मानं तेव वा योगी ॥ ४९ ॥ अन्ये योगिनां तरो ये पाहन्त्यं
 ते ॥ तत्स्य रूपात्प्रमाद्ये लिप्यंस्तु तद्रहितत्वात् ॥ तेषां
 मोहाः इति योगोक्ता ॥ ५० ॥ सर्वकामान्दिदार्तेति सर्वकाम
 मदः फलमत्त उपपत्तेरिति भगवता श्रीवेदव्यासेना
 भिहितत्वात् ॥ ५१ ॥ आश्रमवत्सर्वेषां संसारारूपे
 श्रमत्तां विद्यामास्थानत्वात् आश्रमः ५२ ॥ अविवाके
 नः संतापयति त्तिश्रमणः ५३ ॥ क्षामाः क्षीणाः प्रजाः स
 र्वाः करोतीति तत्करोति तदा च वृष्ट इति णिचिच्चाद्यचि
 कृतेः संपन्नः क्षाम इति ॥ ५४ ॥ ओ भगवानिपार्थानिष्ठं

सिसंसारतरुपिणा इति सुपर्णः पृष्ठं दं सियस्य पणी
 नीति भगवद्वचनात् ॥ ५५ ॥ वायुर्वहति यद्भीत्या सवायु
 ब्राह्मणः श्रीषश्चाद्वातः पवत इति श्रुतेः ५६ ॥ रामनामा
 श्रीमद्भुवार्थारयामासे विधनुर्धरः ५७ ॥ स एव दत्ता
 त्रयिः धनुर्वेदे वेत्तीति धनुर्वेदः ५८ ॥ मनंदमयतां देव
 दंडो दमयतामस्मीति भगवद्वचनात् ॥ ५९ ॥ वैवस्वत
 नरेन्द्रादितुपेण प्रजादमयतीति दमयिता ॥ ६० ॥ दमोद
 रकार्यं फलं ॥ तच्च स एवेति दमः ६१ ॥ तावुभिर्न परा
 ॥ जित इत्यपराजित ॥ ६२ ॥ सर्वकर्मसंघ इति सर्वकर्म
 सहः सर्वान्तावुन्सहस इति वा सर्वसहः ॥ ६३ ॥

सर्वान्वेषेषु कस्येष्टु त्वय स्थापयंतीति नियंता ॥ ५४ ॥
 नियमो नियतिस्तस्य मविद्यत इति न नियमः सर्वमि
 यं तु नियतिं तस्मात्तन्नास्ति विद्यते यमो मूल्य रित्य
 नियमः ॥ ५५ ॥ अथ नापम नियमो योगागौतमस्य त्व
 त्सा ॥ नियमायमः ॥ ५६ ॥ ऊर्षिर्वीर्यादिकं सत्वमस्य
 तिसत्ववान् ॥ ५७ ॥ सत्वगुणः प्राचान्येना स्थित इति
 सा ॥ त्विकः ॥ ५८ ॥ सत्सु साधुत्वात् सत्यः ॥ ५९ ॥ सत्ये
 यथार्थं कथने च मे च नो द्वालाक्षणे नियत इति सत्य
 धर्मपरायणः ॥ ६० ॥ अभिप्रेयते पुरुषार्थाभिवाक्षि
 त्तिरिति न्या ॥ भिमुरवेन प्रत्यये समीप्ते तिजगदिति

रूपेण ॥ भुवो भारं विभृत् इति भारभृत् ॥ ६१ ॥ देवाधिदि
 तिरयमेव परमत्वेन कथितः सर्वैर्विदेः कथितवाक्यं
 तः सर्वैर्विदायत्यदमाममनंति ॥ वैदेः सर्वैरहेमेव
 वेदेः वेदेराभायणे पुण्ये भारे ते भरतर्षभः ॥ आदाव
 त्वमथेयं हरिः सर्वत्र गीयते ॥ रत्नादिवचनात् ॥ सा
 ध्वेन परमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदमिति पुनः ॥ कित्वं
 ध्वनो विष्णोर्व्यापनशीलस्य परमं पदं सत्त्वमित्य
 पक्षायाम् ॥ द्रियादिभ्यः सर्वेभ्यः परत्वेन प्रतिपाद्येते इति
 यभ्यः पराह्यर्थापुरुषान्नपरं किंचित्साक्षात्सापरागति
 रित्येत्यनेनैव कथितः ॥ ६२ ॥ योगो ज्ञानं तेनैव गम्यत्या

कोनप्रवृत्तेष्वपि कर्मसु दुःखं भुङ्क्ते भुङ्क्ते लो। तिवाहुत भुङ्क्ते
 ॥११॥ सर्वत्र वर्तमानत्वात् त्रयाणां लोकानां प्रभुत्वा
 द्वा द्विभुः ॥१॥ कुरु रसमादत्त इति विः ॥१॥ आदित्य
 त्मा विविधरोचत इति विरोचनः ॥२॥ सूर्यो ग्निर्वीसु
 तेः सूर्येव सूर्य उक्ते निपात्येत ॥ राजसूर्यसूर्यमृषो
 धित्पादिपाणि निवचनान ॥३॥ सर्वस्पज्ञगतः प्रसवि
 वित्तसविता ॥ रसानां च तथादानाद् विरित्यं भिधायते
 प्रजानां त्वं प्रसवानां त्वं सवितेति निगद्येते ॥ इति विष्णु
 धर्मोत्तरे ॥४॥ रविर्विलोचनं च क्षुरिति रवि लोचनः ॥
 ॥ अग्निमूर्धा चंद्रसूर्या विति श्रुतेः ॥५॥ नित्यत्वात् सर्वगत
 त्वाद्देवां कालपरिच्छेदाभावात् अनंतो षरूपेणा ॥६॥

दुःखं भुङ्क्ते तिहुतः भुङ्क्ते ॥७॥ प्रकृतिभोग्यामद्ये तनां
 भुङ्क्ते इति भोक्ते ॥ जगत्वालयतीति वा भोक्ता ॥८॥ सु
 रवं मोक्षलक्षणं ददातीति सुखदः ॥ अशूनखंडयती
 ति अशुखदः ॥९॥ धर्मोत्तरे असत्त्वज्जोयमानत्वा
 नेकजः ॥१०॥ अग्रजातरत्यग्रजः ॥ हिरण्यं मर्भः सम
 ववर्त्तताग्र इति श्रुते ॥११॥ अवाप्तकामत्वाद् प्राप्ति
 हितुत्वभावत्वान्निर्वेदास्पनास्तीत्यनिर्विण्णः ॥१२॥
 साधून् रसतः आभिमुख्यनमृष्यत इति स दामर्षी ॥१३॥
 इतमनाधारमाधारमधिषायत्री लोकास्तिष्ठंती
 तिलोकाधिष्ठानं ब्रह्म ॥१४॥ अद्भुतवदद्भुतः ॥ अद्भुत

र्यवस्तुदयतिक्वश्चिदेन मित्यादिभगवच्चनात् ॥ स्वरूप
 त्वास्तिव्यापारकार्यैरद्रुतत्वाद्वात्पद्रुतः ॥ ९५ ॥ स्वनदि
 त्तिनिपातः विरार्थवचनः कालश्चेपरस्यैवविकल्पना
 कापि ॥ परस्पन्नत्वरूपं पुरुषः प्रथमद्विजाव्यक्तव्य
 त्वेतेथेवान्पेरूपं कालस्तथापरमिति विच्छुपुराणे ॥ ९६ ॥
 सर्वकारणत्वादिरेव्यादीनामपिसनात्तनानांसनात्
 नत्वात्सनात्तनत्तमः ॥ ९७ ॥ वडुवानलस्पवूपिलोवर्ण
 इतितद्रूपत्वात्कपिलः ॥ ९८ ॥ कंजलरेस्मिभिः फिक्क
 पिः ॥ वसेहोवाकपिचराहाः श्रेष्ठश्चेतिवचनात् ॥ ९९ ॥
 अप्ययेप्रलयेत्तास्मिन्नपियं ॥ तिजगंतोत्ययः ॥ १०० ॥

१२

नाथाभिप्रायः ॥ १०१ ॥ प्रियाणीष्टा निश्चर्हतीति प्रियाही
 यद्यदिष्टतमं लोके यथास्पदयितुं गृहे ॥ तत्तद्रूपवेत्त
 दयं तदेवाक्षयमिच्छते तिस्मरणात् ॥ १०२ ॥ पुत्राप्रतां
 सास्तुमस्कारादिस्माधनादिभिः पूजनीयं प्रत्यक्षं ॥ १०३ ॥
 न केवलं प्रियाहं ग्वरत्तत्पादिभिर्जातां प्रियं करोती
 ति प्रियवृत्त ॥ १०४ ॥ तेषां मेव प्रीतिवर्धयन् प्रतिवर्धनः ॥ १०५ ॥
 विहाय संविहायः गतिराश्रयः अस्येति तिहायसगतिः ॥ १०६ ॥
 विष्णुपदेत्मादित्यचारवपमेवद्योततर्तिज्योतिः ना
 रायेण परं ज्योतिरिति मंत्रवर्णात् ॥ १०७ ॥ शोभनारुचि
 ह्तिरिच्छावायस्येति सुतचिः ॥ १०८ ॥ समस्तदेवेतौदे

133 ✓
H

७५

१४

॥ इति नाम्नां नवमं अंशं विवृतं ॥ ॥ ७० ॥ अक्षो
 भ्यः पवनः शत्रुतापनोऽनघो महान्सर्वनामदोदमो
 भिप्रापोरविरग्रजहः ॥ ७१ ॥ भक्तानां स्वस्ति मंगलं द
 दाति तिस्रस्तिद ॥ ॥ ७२ ॥ तदेव कुरोतीति ध्वस्तिकृत् ॥ ७३ ॥
 मंगलस्य रूपमासीत् परमानंदलक्षणं स्वस्ति इत्
 देवं भुक्त्वस्ति भुक् भक्तानां मंगलं स्वस्ति भुन
 क्तीति या स्वस्ति भुक् ॥ ७४ ॥ स्वास्ति रूपेण दक्षते बर्ध
 ते स्वास्ति दातुं समर्थः इति वा दक्षिण इति स्वास्ति
 दक्षिणः अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ७५ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ७६ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ७७ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ७८ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ७९ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८० ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८१ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८२ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८३ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८४ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८५ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८६ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८७ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८८ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ८९ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९० ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९१ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९२ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९३ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९४ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९५ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९६ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९७ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९८ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ ९९ ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति
 त ॥ १०० ॥ अथ वा दक्षिण इति दक्षिण इति स्वास्ति